

ԱՐԶԱԳԱՆԷՔ

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՇԱՐԱԹԱԹԵՐԹ

ՏԱՄՆԵՐՈՐԻ ՏԱՐԻ

№ 11

ԿԻՐԱԿԻ 26 ՄԱՅԻՍԻ 1891

Ներկայ 1891 թ. Մարտից մինչև 1892 Յունվարի 1ը բաժանորդագիրն է ՈՒԹՂ ռուբլի կամ 30 ֆրանկի, բաժանորդագրութիւնն ընդունվում է խմբագրատանը՝ Թիֆլիզ Վէլիամինովսկի փողոց, քաղաքային Խորհրդատան հանդէպ: Ուրիշ տեղերից պէտք է դիմել՝ Тифлис, Редакция Армянскаго Иллюстрированного журнала „АРДЗАГАНԷՔ“. Արտասահմանից՝ Tiflis, Rédaction du journal arménien illustré „A R D Z A G A N G“ Յայտարարութեան բառին 4 կ.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ:—Սրբազան Խորէն Աշրփեան: ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ:—Յակոբ Տիգրանեան: Կաթողիկոսեան թեկնածուներ: Բագուի Մարգ. Բնկ. դպրոցի շէնքը: Պ. Մ. Չերազի գոտախօս.: Առևտրական դպրոց: Թիֆ. Ազ. Կալ. Բանկի տարեկան ընդհ. ժողով: Բագուից հրէաների հեռացնելը: Վանքի—Մալբեկեցու երէցփոխի ընտրութիւնը: Գիմնարի Փարսէլաձէ: Սր. Մ. Մամասախլա՛ան: Պ. Հալիբի դաստիարակութիւնը շերամապահութեան մասին: Աւագակաց մի չափանութիւն: Նոր ստացուած գրքեր: Արեւիկեաների Գրգ. միջազգային ժողով: Թիֆլիզի քաղաքագրութիւն: Մարի Երմօլովա: Բաժանորդագրական ընկեր. հաշիւին գրքեր տպագրելու: Մի կանոնագր. „Արեւելից“: Պուլից լուրեր: ՏԱՃԿԱԿԱՆ—ՀԱՅԱՍՏԱՆ:—Գոմեր: ՓԷԼԻՔՏՕՆ:—Կարնոյ գաղթը: Խելագարը: Ընդհանուր անտուժիւն գրի զարգացման: ՄԵՐ ՊԱՐԱԵՐՆԵՐԸ: ԶԱՆԱԶԱՆ:Հակահրէական շարժումներ: Առողջութիւնը պահպանելու գաղտնիքը: Թէ ինչպէս պէտք է քնել: Չուի սննդաբարութիւնը: ՅԱՅՏԵՐԱՐ.ԻԹԻՒՆՆԵՐ:

ՍՐԲԱԶԱՆ

ԽՈՐԷՆ ԱԶԸՔԵԱՆ

ՊԱՏՐԵՐԲ Կ. ՊՕԼՍՈՅ

Խորէն սրբազանի կենսագրութիւնը թէ ժամանակակից և թէ պատմական կարեւորութիւն ունենալու արժանի է «Արձագանքի» ընթերցողների հետաքրքրութեան:

Խորէն Արքեպիսկոպոս Աշրփեան ծնած է 1842 թ. նոյեմբերի 4-ին, Նիկոմիդիոյ զաւառի քերէմէթ գիւղում, որ Նիկիոյ լճի հարաւային ափի վրայ է գտնվում: 1852-ի սկզբին ղրկվում է Արմաշի վանքի դպրոցը, և ուր՝ առաւելապէս դասական ուսումն ստանալուց չետօյ, 1859-ին ձեռնադրվում է սարկաւագ և այնուհետև վարում է գիւղանազարի պաշտօն վանքի և միանդամայն Նիկոմիդիոյ առաջնորդ Ստեփան եպիսկոպոսի մօտ, որ այդ միջոցին պատրիարքական աթոռի թափուր լինելուն պատճառաւ պատրիարքական տեղապահ էր ընտրուած:

ՍՐԲԱԶԱՆ ԽՈՐԷՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱԶԸՔԵԱՆ

ՊԱՏՐԵՐԲ Կ. ՊՕԼՍՈՅ.

1863 փետրուար ամսին Կ. Պոլսոյ մայր եկեղեցւոյ մէջ ձեռնադրվում է վարդապետ միւլենոյն Ստեփաննոս եպիսկոպոսէն: 1866-ին հայերէն լեզուի, փիլիսոփայութեան, կրօնագիտութեան և եկեղեցական պատմութեան դասատու է նշանակվում նոյն Արմաշի դպրոցի մէջ:

Վարժարանի աշակերտներէն եօթն հոգի միայն իրենց վարդապետի օրինակից թելադրեալ եկեղեցականութիւն ընդունած են և նոցա օգնականութեամբ սակայն և զլիտուր աշխատութեամբ հրատարակում էր «Գ» ամսաթիւր թը վանքի տպարանի մէջ:

1872 զեկտեմբերի 24 ընտրուում է Վանահայր Արմաշի և 1879-ի վերջին ևս մեկնելով ս. Իշմիածին եպիսկոպոսական կարգ է ընդունում Գէորգ Գ. կաթողիկոսից: Վանահայրութեան միջոցին աշխատում է Վանքն ուսման կողմանէ աւելի օգտաւէտ դարձնել և այս դիտումով ժողանդաւորաց վարժա-

լանի մօտ բաց է անում մի վարժարան ևս աշխարհական աշակերտաց համար. սակայն արտաքին պարագաները բոլորովին քաջապիտոլ Վանքի տնտեսական ուժն, անկարելի եղաւ ստանալ այն արդիւնքն, որ լուսավի էր:

Խորէն Սրբազան քաջարի զրիչէ հայե-
րէն լեզուի, ունի մի քանի թարգմանու-
թիւններ՝ փիլիսոփայութեան, հոգեբանու-
թեան, Ռատինի մի քանի սղերդութիւն,
Կանայք Աստուածաշնչի անուն ընդարձակ
մատենան: Իսկ հիմա գրում է ընդարձակ
եկեղեցական պատմութիւնն, ինչպէս և
նորիս հրատարակեց իւր յօրինած «Կեն-
ցող պաշտօնէից եկեղեցւոյ» վերնագրով
գիրքը, որ պարունակում է հրահանգներ
խրաքանչիւր եկեղեցականի կոչման՝ ըստ
վարդապետութեան նախնի հայրապետաց
հայտատանեաց սուրբ եկեղեցւոյ:

Խորէն Սրբազան 1888-ին ընտրւում է
պատրիարք Թուրքա — Հայոց, այդ ժամա-
նակէն ալ և ալ կոնգակներով մտադրու-
ում է ամբողջել եկեղեցական այս ու այն
պարտաճանաչութիւններն, որ քմահաճութիւն
առարկայ են դարձել մեր ինքնազուլի
հոգևորականաց համար: Արմաշի մէջ հիմ-
նում է եկեղեցական վարժարան, որ հետը-
հետէ յուսաւէտ լաւաջղիմութիւն է ցոյց
տալիս:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

† ՅԱԿՈԲ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ

Ամսօր 24-ին, առաւօտեան 5 ժամին,
վախճանուեց հաղիւ ՅԵ-ամենայ հասակը
բոլորած հառարտութեան մի աղնիւ ան-
գամ, զեղեցիկ ձիւքերով օծուած մի
պատուական հայ, նայն իսկ իր սխալների
մէջ համակրելի մի մարդ — Յակոբ Տիգրա-
նեանը: Այն ախար, որ այսպէս վաղ կոր-
դեց նորան մեր շրջանից, բարակացան
էր — մի ախտ, որին զոհ են զնացել այն-
քան հալ գործիչներ. . .

Իր մասնագիտութեամբ իրաւարան էր
հանգուցեալը, բայց ոչ այն իրաւաբաննե-
րից, որոնց համար «գիտութիւնը մի կաթ-
նատու կով է»: Տակաւին ուսանողութեան
ժամանակ նա Պետերբուրգի համալսարա-
նից բոլորաների մասին առաջարկուած ըր-

նաբանով մի զրքոյի կողմեց, որի համար
արժանացաւ ոսկեայ մեդալի, մի պատիւ,
որին շատ քիչ հալ ուսանող է արժանացած:
Հաղիւ վեց ամիս կը լինի, որ նա տեղւոյս
իրաւաբանական ընկերութեան մէջ մի
ընթերատ կարգաց, որ մի պարզ ապա-
ցոյց էր, թէ համալսարանական ընթացքն
ամենաշուրջ կերպով աւարտելուց յետոյ ևս
մեր Տիգրանեանը հետեւել է գիտութեան,
շատ բան է կարգացել և մանաւանդ շատ
բան գիտել:

Եօթը տարի շարունակ նա կատարում
էր քաղաքային վարչութեան քարտուղարի
պաշտօնը, քաջ ճանաչելով միշտ ինքնա-
վարութեան արժէքը և ձեռքից եկածի
չափ նպաստելով նորա սկզբունքների ի-
րագործման:

Մի քանի տարի անընդհատ Թիֆլիզի
հայ հրատարակչական Ընկերութեան խմ-
բագրական մասնաժողովի ատենապետ էր
նա և նորա ղեկուցումները վարչութեանը
ի տողադրութիւն առաջարկած այս կամ
այն գրքի մասին միշտ վերին աստիճանի
բարեխիղճ էին և վկայում էին նորա
ունեցած բաւական ընդարձակ գիտութիւն-
ների մասին:

Իբրեւ հրապարակախօս նա գրում էր
երեք տարի շարունակ «Արձագանքում» քա-
ղաքական յօդուածներ թիւ: առաջնորդ-
ների և թէ տեսութիւնների ձեռով և նո-
րա բանիբուն գրումները միշտ զրա-
ւամ էին ընթերցողների առանձին ուշա-
գրութիւնը:

Նորան կրծող, մաշող հիւանդութեան
պէտք էր վերադրել նորա զիւրադրելու
բնաւորութիւնը, որ սաստկացել էր վեր-
ջին ժամանակները: Եւ ահա այդ ըստ է-
ութեան վերին աստիճանի բարի, սիրող
սրտի տէր մարդը քանի մի ընդհարում-
ներ ունեցաւ նայն իսկ իր ծառայութեան
առաջնորդում: Մարդիկ շատ անգամ չա-
փազանց անարդար են. նոքա չեն կամե-
նում ըմբռնել որ հիւանդութիւնը մեծա-
պէս ազդում է բնաւորութեան վրայ, և խըս-
տապաշտան, երբեմն և բծախղիւ են հան-
դիտանում այնպիսի գէտքերում, երբ տե-
ղի պէտք է ունենար լոկ սիրալիր ներու-
ղամտութիւնը...

Յակոբ Տիգրանեանը թողնում է մի
երիտասարդ ամուսին, որ Մելիք-Աղամա-
լեանների յայտնի ընտանիքին է պատկա-
նում, և մի ծաղկաթիթի չորսամեայ զաւակ:

Հանդիստ ոսկերացի, պատուական հայ,
որ քո մտքի և հոգւոյ ընտիր լատ-
կութիւններով ամեն մի հառարտութեան
զարդ կարող էիր համարուել:

Տեղական ռուս թերթերի տոնով, Կ.
Պօլսից մասնաւոր լուր է ստացուել, թէ
առաջիկայ յունվար ամսին պէտք է այն-
տեղ ժողովուրդ Տաճկական — Հայաստանի
բոլոր թեմական առաջնորդները ս. Իջմի-
ածնի Վաթիկոսական թեկնածուներ ընտ-
րելու համար:

«Աստղի» լրագրի ասելով Բագուի Մար-
գարիական Ընկերութեան ձեռնարկած
գալոցական շէնքը որ մի առ ժամանակ,
միջոցների պակասութեան պատճառով
կիսակառուցեալ գրութեան մէջ էր դըս-
նրվում, այժմ արագութեամբ առաջ է դը-
նում, նորանոր դրամական զոհարեռ-
թիւնների շնորհիւ: Նորագոյն նուէրների
գումարը հասնում է 30 հազար ռուբլու,
որոնցից 10 հազար ռուբլին խոտացել է
հատցնել պ. Ա. Ղուկասեանցը:

Արտասահմանի հայ թերթերում կարգում
ենք, որ Մեծ. Տիար Ս. Չերապ հրապա-
րակային երկու գասալսօսութիւններ արեւ
է մին Լոնտոնի և միւսն Մանչեսթրի մէջ
անգլիական ընտիր և հոծ բազմութեան մը
առջև, իր բանալսօսութեան նիւթ ընելով
«Հայերը, իրենց լեզուն և իրենց գրականու-
թիւնը»: Լոնտոնի մէջ ըրած առաջին բանալս-
օսութիւնը թիւ ունկնդիրների և թէ անգլիա-
կան թերթերի փնաճատման արժանացած լի-
նելով, Մանչեսթրի Աշխարհադրական ընկերու-
թիւնն ալ Տիար Ս. Չերապին գիմեց հրաւիրե-
րելով զինք մի հրապարակալսօսութիւն անել
իր անգամների ներկայութեանն ալ. վերջինս
յօժարութեամբ ընդունելով այդ հրաւեր մա-
յիսի 6-ին Մանչեսթրի «Մէմօրիալ Տօյ»-ի մէջ
ըրաւ իր երկրորդ բանալսօսութիւն շատ չաջող
կերպով, այս անգամ ալ միւսնոյն նիւթին վրայ,
Հայաստանի աշխարհագրութեան մասին ալ
ամփոփ ծանօթութիւններ տալով: Ատենաբանը
ստէպ ճափահարուեցաւ իր ունկնդիրներէ և
յետոյ ժողովին անդամներէն ոմանք փափագ
յայտնեցին հայերէն լեզուի ծանօթութիւնն
աւելի մշակելու համար Անգլիայի մէջ, քանի

որ Անգլիա աշխարհի առաջին շարքերում թիւներ ունի Հայերին հետ, մասնաւորապէս Մանչեսթրի բարգաւաճ հայ գաղթականութեան միջոցով:

Մի վեց տարի առաջ թիֆլիզի վաճառականների մէջ միտք էր յղացուել Ասիական հիմնելու թիֆլիզում, և միաժամանակ վճիռ էին կայացրել այդ նրա պատակի համար մի գրամագլուխ կազմել անձնական զոհաբերութիւններից՝ տարեկան վճարումի ձևով: Եւ հիմա, երբ այդ գրամագլուխը, ինչպէս ստում են, հասած է արդէն մօտ 70 հազար նշանաւոր գումարի, այդ գործի սկզբնապատճառներն առանձին ժողով են կազմել, որին յանձնարարուած է գործին հարկաւոր ընթացք տալ՝ նախ մշակելով այն հարցը, թէ թիֆլիզիների համար ինչ ձևի առևտրական դպրոց է հարկաւոր:

«Կասպի» լրագրի ասելով, Բագուի ոստիկանութիւնը ներկայումս խիստ միջոցներ է դրած դնում Բագուից դուրս հանելու տեղական հրէաներին, որ իրաւունք չունին այնտեղ բնակուելու: Գուրս են հանվում մինչև անգամ այն հրէաները, որ այս կամ այն արհեստաւորի վկայական ունին: Գուրս հանուող հրէաներին տալիս են մի «անցագիր», պարտաւորեցնելով նրանց մի քանի օրուալ ընթացքում քաղաքից 30 վերստ հեռանալ: Այժմ իշխալ լրագրի ասելով, շատ հրէաներ, Բագուում ծախում են իրանց խանութների ապրանքները, որ շուտով հեռանան: Իսկ մի քանիսը, չը կամենալով Բագուից բաժանուել, վճռել են քրիստոնէութիւն ընդունել:

Տարուայ մէջ Վրաց հասարակական կեանքում մի քանի օր տեղի է ունենում զարմանալի աղմուկ: Այդ թիֆլիզի ազնուականների կալուածական բանկի տարեկան ընդհանուր ժողովի օրերն են: Այս տարի այդ ընդհանուր ժողովը, տեւելով մօտ մի շաբաթ, արտաքույ կարգի ողմրկալից էր: Մի քանի օր շարունակ վրաց հարկաւոր ազնուականները գրադուած էին բանկի դիրեկտոր իշխան Իվ. Մաչա-

րելի նոյն բանկի կառավարիչ իշխ. Իլիա Չավչավաձէի վրայ բարձրած մեղադրանքներով: Բանն այն է, որ իշխան Մաչաբելին՝ զօգուհ լինելով իշխան Չավչավաձէի իրր թէ դանդաղ և վնասակար գործունէութեամբ, ճգնում էր ժողովին ապացուցանել, որ վերջինը արժանի չէ իւր պաշտօնին: Սակայն իշխան Մաչաբելի և և նրա համանուն պ. Մ. Մաչաբելի մի քանի օր արտասանած անթիւ ճառերից ժողովը այն եզրակացութեանն եկաւ, որ իշխան Չավչավաձէի վրայ բարդուած մեղադրանքները իսկապէս հիմնուած են անձնական հակակրօթեան վրայ: Իշխան Չավչավաձէն, բացի շնորհալի բանաստեղծ լինելուց, վրաց մէջ յայտնի է իրրև խելացի, զգուշ և ազնիւ հասարակական գործիչ: Այս պատճառով նա վաշելում է համայն ազնուականների համակրութիւնը և ունի հասարակական ճշմարիտ գործիչի հեղինակութիւն: Հասկանալի է, որ մի այդպիսի գործիչի ասպարէզից հեռացնելը մի դժուար գործ էր, որին ձգտում էին պ. պ. Մաչաբելիները: Ուստի և՛ յաղթութիւնը մնաց իշխան Չավչավաձէի կողմը: Ի պատիւ վրաց ազնուականների պէտք է ստել, որ նրանք իրանց կոչմանը հաւատարիմ մնալով, կարողացան արդարեւ անարգարից ջոկել և զրեթէ միաձայն բուռն ծափահարութիւններով նորից իշխան Չավչավաձէին ընտրեցին բանկի կառավարիչ: Իսկ իշխան Իվ. Մաչաբելին ինքը հրաժարուեց իւր պաշտօնից, այսինքն արաւ այն, ինչ-որ բարոյապէս պարտաւոր էր անելու:

Մեր հոգեւոր վարչութեան կարգադրութեամբ այսօր, կիրակի, ամսիս 26-ին, կէսօրին, սուրբ պատարագից լետոյ Վանքի—Մալր եկեղեցում նշանակուած է նոր երէցփոխի ընտրութիւն նոյն եկեղեցու համար ի տեղի մեծ. պ. Խաչակ Բուդղանեանի, որի այդ պաշտօնակատարութեան ժամանակամիջոցը լրացած է արդէն:

† Ամսոյս 18-ին վախճանուեց Դիմիտրի Փութեյաձէն, հանգուցեալը Անդրկովկասից էր, նա իւր կրթութիւնն ստացել էր Կիւի հոգեւոր ճեմարանում, ուր և նա աւարտել էր իւր ուսման

ընթացքը 1849 թուականին: Հինգ ուսման ընթացքն աւարտելու օրից մինչև 1853 թուականը հանգուցեալը սկսեց իւր մանկավարժական գործունէութիւնը թիֆլիզի հոգեւոր դպրոցում և հոգեւոր սեմինարիայում: Նոյն 1853 թ. արձակուելով հոգեւոր կոչումից հանգուցեալն աշնուհետեւ վարում է գանազան պաշտօններ, այն է որպէս քննիչ լեռնային շրջաններում եկեղեցիների ու հոգեւորականութեան, որպէս աստիճանաւոր առանձին յանձնարարութիւնների Կովկասի փոխարքայի մօտ, որպէս անգամ լեռնականների մէջ գրադիտութիւն տարածող յանձնաժողովի, և այլն և այլն: Իսկ 1875 թուականին նա նշանակուեց Կովկասեան գրաքննչական մասնաժողովի նախագահ: Հանգուցեալը յայտնի էր որպէս հմուտ Կովկասագէտ: Կովկասի մասին նա մի քանի ուշադրութեան արժանի աշխատութիւններ ունի, ինչպէս օրինակ՝ «Վրաց եկեղեցական կոնդակներ», «Ազնուականների հրովարտականեր», և այլն: Յուզարկաւորութիւնը կատարուեց դէպի Դիդուբէի հանգստարանը երեքշաբթի, ամսոյս 21-ին, խուռն բազմութեան ուղեկցութեամբ:

Սուրբ—Նշան եկեղեցու օրիորդական ուսումնարանի սանուհի օր. Մարիամ Մամատախլիսեանը,—որ այս օրերս 17 տարեկան ծաղկափթիթ հասակում թօքախտին զոհ գնաց,—ստում են 3000 ռուբլի է նուիրել թիֆլիզի ս. Գալիանեան օրիորդաց ուսումնարանին:

Մուշտէիցում Կովկասեան շերամապահութեան կայարանում պ. Չավրովը նորից սկսել է՝ շերամապահութեան մասին իւր դասախօսութիւնները: Պարոն դասախօսը իւր նախկին ունկնդիրների համար վճռել է էլի մի քանի դասախօսութիւն կարգալ մետաքսի մշակութեան և նրանից գործուածքներ պատրաստելու մասին: Դրանից լետոյ յարգելի դասախօսը պէտք է ամբողջ շերամապահութեան գալորնթացքը նորից անցնի գանազան զիւղական դպրոցների այն ուսուցիչների հետ, որոնք եկել են այդ դասախօսութիւնները լսելու Կովկասեան ուսումնարանական շրջանի հոգաբարձուի առաջարկութեամբ: Եկած են թիֆլիզի նահանգից 23, Բաղուից—5, Հիւսիսային—Կովկասից—10, և այլն, ընդա-

մենք 40 հոգի: Ամեն օր հետաքրքիր և նորանոր տեղեկություններ է տրվում ունկրնդիրներին: Յանկացողները կարող ներկայ լինել այդ վերին աստիճանի հետաքրքիր դասախոսություններին:

«Հիստորիան գործակալությունը» մայիսի 22-ին հեռագրում է Ա. Պոլսից, թէ տաղակների մի խումբ 2 երեքդ-Քեօլի մօտ երկաթուղու դնացքը դուրս է բերել զծից և ուղևորներին կախնաւորելով, այժմ պահանջում են վերջինների համար 200,000 ֆրանկ փրկանք: Ուղևորների թւում կան և զերմանացիք, այս պատճառով Գերմանական տէրութիւնը պատուիրել է իւր զեականին լիշեալ գումարը տալ աւագակներին: Երկրորդ հեռագրից երևում է, որ Բ. Գոան և զերմանական զեականութեան մէջ համաձայնութիւն է կայացել և վճռուել է, որ փրկանքի զինը վճարի Տաճկաց տէրութիւնը, ուստի և օտ կարգադրել է շուտով վճարել՝ կախնաւորներից հինգ հոգուն ազատելու համար:

Խմբագրութիւնս ստացաւ պ. բժիշկ Արտ. Բուդաղեանից իւր աշխատասիրած երկու գրքոյիցները հետևեալ վերնագրով. 1) «Բժշկական նախնական միջոցներ» և 2) «Վարակիչ հիւանդութիւններ», որոնք տպուած են 1891-ին ս. Պետերբուրգում Սիօրօիօգովի տպարանում: Իւրաքանչիւր գրքոյի զինն է 5 կոպ.

Այս սեպտեմբեր ամսին Լօնդօնում կրգումարուի արևելագէտների իններորդ միջազգային ժողովը: Այս ժողովը վերին աստիճանի հետաքրքրական է լինելու, որովհետև նորան մասնակցելու են բազմաթիւ հռչակաւոր արևելագէտներ և բացի սրանից գանազան երկրների ազգային լուսաւորութեան նախարարութիւններն էլ ամեն կերպ աշխատելու են նպաստել ժողովի յաջողութեան: Այն անձինքների թւում, որոնք արդէն ցանկութիւն են չալտնել մասնակցել ժողովի պարապմունքներին, անուանում են կարգինալ Մանինգին, Մարքիզ Բիւտին՝ Փրանսիայի և Իտալիայի ազգային լուսաւորութեան նախարարներին, և այլոց:

Թիֆլիզի քաղաքագլուխ Իշխ. Նիկ. Արղութեան — Երկայնաբազուկը, արդէն Բարձրագոյն Հաստատութիւն ստացել է իւր նոր պաշտօնի համար: Քաղաքային խորհրդի վաղուայ նստին առաջին անգամ կը նախագահէ նորընտիր քաղաքագլուխը: Քաղաքապետի պաշտօնակատար պ. Իգմայելեանը արքայթ օրը, ամսիս 24-ին, հրաւիրեց քաղաքի խորհրդատանը նորոգ հաստատեալ քաղաքագլուխ իշխան Ն. Ա. Երկայնաբազուկ — Արղութեանի իւր այդ նոր պաշտօնի համար սահմանած փրկումն տալու:

Ներկայումս Թիֆլիսի Ազնուականների թատրոնում արդէն ներկայացումներ է տալիս յայտնի ռուս դերասանուհի Մարիա Երմօլովան:

Տեղական ռուս լրագրների ասելով, Թիֆլիզում կազմուել է բաժանորդագրական ընկերութիւն հայերէն զրքեր հրատարակելու համար: Այդ նորակազմ ընկերութիւնը, ինչպէս ասում են, համակրութեան է արժանացել, որ անգամ դուրել ցանկացողների թիւը հիմնադիրների սպասածից շատ մեծ է: Ուստի ընկերութիւնը մտադիր է, չը բաւականանալով միմիայն հայերէն զրքերով, աւելի ընդարձակել իւր գործունէութիւնը, այսինքն հրատարակել տեղական ուրիշ լեզուներով, նոյնպէս ռուսերէն լեզուով ևս զրքեր և զրքոյիներ: Այս ընկերութիւնն ինքն ըրտ ինքեան շատ համակրելի է և նրա նպատակը խրախուսանքի է արժանի: Մեզ մնում է միայն շնորհաւորել այդ զեղեցիկ ձեռնարկութիւնը և ցանկանալ անպայման յաջողութիւն:

Ընկերութիւնը մանաւանդ համակրելի է և օգնութեան արժանի, որ նրա նպատակը պէտք է լինի, ի միջի այլոց, տեղական հեղինակներն և թարգմանիչները իրաւունքով, վայելուչ կերպով վարձատրելով նրանց աշխատանքը: Այդպիսի մի ընկերութեան անհրաժեշտութիւնը վաղուց է զգացվում մեր մէջ:

Ի նկատի առնելով որ եկեղեցական ծիական ուսումնարանները զիւղական բոլոր

ազգաբնակութեան ուսման պահանջին բաւականութիւն չեն տալիս իրենց քանակութեամբ, ռուսաց սինոդից Բարձրագոյն Հաստատուած է Դե Կանոնադրութիւն գրադարանային հիմնելու համար, որոնք պիտի բացուին քաղաքների ու զիւղերի թեմերում, վանքերի մօտ միաբանութեան անդամներից, բարեգործական Հաստատութիւններից, քաղաքային և զիւղական ծխականներից և այլն: Ուսումնարանի բացումը, կարգաւորելն ու նորա կառավարչութիւնը պիտի ենթարկուի ծխական քահանային, որ պէտք է գտնի բարեխիղճ հոգաբարձուներ և ուսուցիչներ, և հոգայ ուսումնարանական պիտոյքների ու ձեռնարկների մասին: Այդ տեսակ ուսումնարաններում կարող են ուսուցանել քահանաները, հոգևոր միաբանութեան անդամները և յունագաւան ու մաքուր կեանք վարող աշխարհական ուսուցիչները, և զրանք ևս կօշտուեն այն իրաւունքներից, որ ունին եկեղեցական — ծխական դպրոցների ուսուցիչները: Աշակերտներն ստանում են այդ ուսումնարաններում աւարտման վկայական, որ ոչ մի իրաւունք չի տալիս ստացողին: Ուսումնարաններում պիտի աւանդուին՝ կրօն, երգեցողութիւն, սլաւոնական և ռուսաց լեզու և թուաբանութեան չորս դործողութիւնը: Այդ դպրոցներում թոյլ է տրվում կիրակի և տօն օրերին երեկոներին ընթերցանութեամբ սյարապել աշակերտների և նրանց ծնողների հետ երգեցողութեամբ հանդերձ: Այդ ուսումնարանների բարձր տեսչութիւնը և զրանց համար գործադրելիք դեմարների քանակութիւնն ու կարգադրութիւնը սինոդին է վերաբերում:

Ա. Պոլսի «Արևելք» լրագրի մէջ կարդում ենք՝

«Հատ հրաւերի Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, Ազգ. Ժողովն այս սուլաւօտ, ի 1-ն մայիսի ի նիստ գումարուեցաւ ի Ղալաթիա, ընդ նախագահութեամբ Ն. Ամենապատուութեան և ատենապետութեամբ Մեծ. Քրիստոստուր էֆէնտի Ղազարոսեանի:

Ատենը բացուեցաւ ժամ 4-ին, ի ներկայութեան 45 երեսփոխանաց:

Ս. Պատրիարք Հայրը գլոխելով ամենայն Հայոց Վեհ. Կաթողիկոսին հանդիստն ի Տէր, պատշաճ բանիւք ի վեր

Հանեց այս կորստեան Ազգին և Եկեղեցւոյն պատճառաւ զառնակսկիւծ սուգն և զովեց Հանդուցեալ Հայրապետին օգտաշատ դործունէութիւնն:

Երեսփոխանք յոտնկայս ունկնդրեցին Ս. Պատրիարք Հօր բանից, յետ որոյ Ն. Ամենապատուութիւն և միւս եկեղեցական հարք հոգեհանգստեան աղօթք կարդացին ի յիշատակ Հոգեւոյս Հայրապետին:

Ապա, Ս. նախագահը դիւանին յանձնեց Վեհ. Մակար Կաթողիկոսի մահուան առթիւ Իջմիրածնայ Սինոդին և Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանին միջեւ փոխանակեալ հեռագրերն, զորս ժամանակին հրատարակած ենք արդէն: Կարդացուեցաւ նաև ապրիլ 17 թուակիր պաշտօնական նամակ մը որ կը ծանուցանէր թէ Սինոդի անդամ Գեր. Երեմիա եպիսկոպոս Գալստեան նշանակուած է Կաթողիկոսական Տեղակալ:

Յետ ընթերցման սոյն պաշտօնագրոց, Ազգ. փողովոյ նիստերու զումարումն յետաձգուելու մասին, փողովն՝ ըստ առաջարկութեան Մայր Դիւանի, սրոշեց երեսուն օրուան համար դադարեցնել իւր նիստերն ի նշան սղոյ: Ատեանը փակուեցաւ ժամ 5-ին:

Կ. Պոլսից մեզ գրում են՝

— Այստեղի Լեւանդ Հերալդ անգլոֆրանսական լրագիրը հաղորդում է թէ նորանոր դատարաններ պիտի հաստատուին ի Թիւրքիա և այդ դատարանների նախագահ պիտի ընտրուին Կ. Պոլսոյ իրաւաբանական մասնագիտարանից ելած «չ-խալա» շրջանաւարտներ: Ուշադրութեան արժանի մի որոշում է այս, որովհետև մինչև այսօր քրիստոնեայք իրաւունք չունէին դատարանների նախագահ լինելու:

— Վերջին ժամանակներս ի զիւղօրայոս Քարբերդի՝ հռոմէականութեան յարող ազգայիններէ մի քանի ընտանիքներ վերադարձեր են ի ծոց իւրեանց մայրենի Եկեղեցւոյն. ասոնք են՝

3 տուն ի Գատէմ-դիւղ

7 » ի Փէրջլնք, և

1 » ի Գոմք:

Ասոնք իրենց զիւղերու մէջ բարձր զիրք ունեցող ազգայիներ են:

— Մի գեղեցիկ և յարմար ընծայ է, որ

այրի տիկին Ներսէսեան և իւր չորս զուակուռք, ի յիշատակ Գրիգոր էֆ. Ներսէսեանի, նուիրած են Երուսաղեմի Սրբոց Յակոբեանց վանուց տպարանին 2500 ուրլ արժողութեամբ արագատիպ մեծ մամուլ մը, որ յանձնարարուած ըլլալով Պելճիայի առաջնակարգ ժուլիէն գործարանին, արդէն ճամբայ հանուած է:

ՏԱՃԿԱԿԱՆ-ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ԴՈՄԵՐ (Կամախ) 20 ապրիլ:

Մեր գիւղ կը բաղկանայ քառասուն հայ տունէ, որք ունին փոքր եկեղեցի մը Ս. Աստուածամայր անուն, կիցը մէկ քարաշէն դպրոց, որուն մէջ զիւղիս աղքատիկ ազգայնոց զաւակները ուսման կը պարապին ձմեռը չորս ամիս. միւս ութն ամիսը փակ կը մնայ այս դպրոցը: Գիւղացիք իրենց կարողութեան համեմատ մէկ դաստիարակութեան համեմատ մէկ փառքէր իր խնամոց յանձնուած մանուկներուն ուսում սորվեցնել, բայց աւանդ, որ խեղճը շատ սահմանափակ կը թուլան մը առած ըլլալուն, անկարող էր իւր այդ իղճը ի գործ դնելու: Մենք այսչափով ալ գոհ էինք, բայց դժբախտաբար մեր այս համեստ սղահանջումն ալ ի նկատ չառնուեցաւ:

Այս գիւղը դաւառիս կեդրոնն կը համարուի, իր մէջ ունեցած աղի և քարածուխի հանքերու պատճառաւ: Աւելի յարգի են աղհանի լճակները, որոնց աղբիւրը զիւղիս մէջ լեռնակի մը ստորոտէն կը բղիթի: Արեգական սաստիկ տաքութենէն աղը՝ կը սառնի մաքուր, սպիտակ և անուշահոտ: Ամառը վեց ամիս այս արծաթափայլ հարիւրաւոր լճակներու եղերքը կը հաւաքուին շատ հեռաւոր տեղերէ եկած յաճախորդներ:

Այս գիւղ, որուն կլիման շատ առողջարար է, ի փողուց անտի հայ լեզուաւ կը կոչուի Գոմեր. իսկ թուրքերէն լեզուաւ Քէօմիը, և կը դանուի Եփրատ գետի աջ եզերքին վրայ:

(ԱՐԵՎԵԼՔ)

ՖԷԼԻԷՏՕՆ

ԿԱՐՆՈՅ ԳԱՂԹՐ

Գաղթականութեան խնդիրը վերջին ժամանակներում այնպէս զբաղեցնում է մեր բանասէրներին, որ ես աւելորդ չեմ համարում հրատարակել մի ամփոփ նկարագիր 182:—30 թուերին Կարինից և նորա շրջակայքից Ռուսաց Հայաստանի Տայոց աշխարհը չուող հայ գաղթականութեան մանրամասն անցքերի, քաղելով ինձ մօտ գտնուած դրչագիր յիշատակարաններից և պատմական անցքերից:

Այն ինչ ուստաց դօրքերի քաջութիւնը յաղթող էր հանդիսանում Օսմանեանց վերայ, և արևելքից ու արևմտքից՝ Ելլալայի կողմերից դօրանում էր պատերազմի ձայնը և օտարաւիցնում հազարացուց ամբողջ տէրութիւնը և ուստաց դօրշները Ղարսը, Ախալցխան և Բալաղիդը տիրելուց յետոյ՝ Պատկեւիչի առաջնորդութեամբ երևեցան Կարին քաղաքի պարսպի աշտարակների զիններին, այս անուանի երկրների հայ բնակիչները համարում էին իրանց փոխադրուած հայրենի իշխանութեան նախնի վիճակի մէջ. բայց ժամանակի բերմունքը արդեւք եղաւ նոցա սրտերի կատարեալ ուրախութեան, երբ հանդէս եկաւ այդ երկու տէրութեան մէջ հաշտութեան և պայմանադրութեան հրամանը. որովհետև այդ նորանուած զաւառները բացի Ախալցխա քաղաքից թողնուած էր օսմանցոց տիրապետութեան. հայերին միտթարեց դաշնադրութեան մի կէտ, որով այն զաւառները բոլոր բնակիչներին ազատութիւն էր շնորհուած, ով կամենար կը մնար, ով չէ՝ կարող էր գաղթել Հայաստանի այլ կողմերը ուստաց իշխանութեան ներքոյ:

Այնուհետև ամեն կողմերի հայերի զըլիաւորները մտածեցին, որ թէ հայերը և թէ նոցանից հետեալ հայ-կաթողիկէները, անկարող էին ալ ևս Օսմանեան տէրութեան ծանր լծի տակ մնալ, ուստի յօժար կամքով յանձնառու եղան թողնել իրանց հայրենի բնակութեան տեղերը և անցնել քրիստոնեայ իշխանութեան հովանաւորութեան տակ, բարւոք համարելով ժամանակաւոր վիշտը և նեղութիւնը միանգամ տանել և ապա աներկիւղ ապահովութիւն և հանդիստ վայելել: Ուստի Կարին քաղաքի

առաջնորդ Կարապետ արքեպիսկոպոսը խնդիր տուեց զլիաւոր սպարապետին հրաման տալու, որպէսզի ժողովուրդը զաղթէ ռուսաց կայսերութեան սահմանները: Նոյն պիտի խնդիր տուին նաեւ կաթողիկ հայերը իրանց վարդապետի ձեռքով: Կարնեցիների թիւը 3000 տուն էր, իսկ կաթողիկներինը 300, բացի զիւզացիներից: Չորս օրից լիտու սպարապետը իրաւունք տուեց, որ ցանկացողները կարող են զաղթել և պատուիրեց միանգամայն, որ ամենքը միասին չշտապեն, որպէսզի ցրտից տաւանց օթեւանի չհեղանան, այլ քիչ քիչ զաղթեն, քանի որ ռուսաց զօրքը դեռ ութն ամիս մնալու է այնտեղ:

Կամուսը չարճարանքի լանճնառութիւնը ծանր վշտերի նախատեսութեամբ, որը կատարածէի էր, թեթեւացրեց ժողովրդի ամեն նեղութիւնները, որոնք յօժարութեամբ իրենանց կաշկարասին չնչին գնով ծախեցին, հարուստները ճանապարհ բնկնելու, իսկ աղքատները փոքր ինչ առձեռն փող ունենալու համար: Եւ այդպէս 1829 թուի հոկտեմբերի 14-ին թողին իրանց հայրենիքը և սկսան քաղաքից հեռանալ: Կաթողիկները աւելի հարուստ ու անուանիքը, իսկ հայերից մի քանի խեղճեր: Եւ շատ յաջող եղաւ առաջին անգամ զաղթող լիտուսապետներին կարաւանի բաղկը, որովհետեւ ճանապարհին նոցա պատահեց սպարապետը, որ Թիֆլիզ էր վերադառնում, և մի գունդ զօրք զբեց նոցա հետ պահպանութեան համար, որ մինչև Ղարս հասնէին: Կաթողիկները Ղարսից Լոռի անցան Ղազնաղար, Սոլախուրէյման, Ղարաքիլիսէ և Սարչապետ զիւզերը ձմեռն այնտեղ իրանց կրօնակիցների հետ անցկացնելու: Իսկ հայերին ախորժելի թուեցաւ Ղարս մնալ, մինչև տեսնեն թէ վերջը ինչ է լինելու: Այդ զաղթողներից իւրաքանչիւր տանուտէր իւր ընտանիքն ուղարկելով իրանք Արզուման մնացին, մինչև իրանց առեւտուրը (շահաւաճառ) կվերջացնէին, որի մասին մեծ գործ կատարեց ստիկանութիւնը, որ այդ ութն ամսուայ ընթացքում կարելոյն չափ թեթեւացրեց քրիստոնեաներին պարտքերից և պահանջներից, որպէսզի անարդել կարողանան ռուսաց սահմանն անցնել:

Յիշեալ խմբի գնալուց լիտ՝ ձմեռուայ խոտութիւնը հասնելուն պէս զաղարեցին ճանապարհորդութիւնները, և ամենայն

մարդ սկսաւ հանդարտ մտածել տեղափոխութեան տեղերի ու հանդամանքների մասին, զրեթէ բոլոր ժողովուրդը, քաղաքացիք և զիւզացիք իրանց անունները արձանադրել տուին: Բանգրատու զօրավարին և նա հայերին ու կաթողիկներին ցոյց տուեց զլիաւոր սպարապետի ուղարկած թղթի պատճէնը, որի մէջ նշանակուած էր այն տեղերի անունները, ուր կարելի էր ժողովրդին փոխադրել: Եւ առաջարկեց ազատ կերպով ընտրել որն էլ կամենան: Կարապետ արքեպիսկոպոսը իւր 38 պատուաւոր սղոյալիներով ստորագրութեամբ խնդրեց Ախալցխան, Նոյնպէս կաթողիկներն էլ բաղմից խորհուրդ անելով ընտրեցին իրանց համազգիներից չքածանուիլ, և յօժարեցան Ախալցխա տեղափոխուել, որպէս զի փոքրաթիւ լինելով օտարութեան մէջ չլիաւորանան սղոյալի, մանաւանդ որ կրօնի խորութիւնը ամենեւին չէ վնասում «քաղաքական բարեկարգութեանց»: Եւ նոցա վարդապետները այս բանը յայտնեցին Բանգրատու գեներալին: Այդ ժամանակ Բանգրատուը մարդ ուղարկեց Ախալցխայի հրամանատար Տրեշեր փոխ զնդապետի մօտ, հարցնելու թէ քաղաքում ուրքան տեղ կալ բնակութեան համար, որովհետեւ քաղաքը երեք անգամ աւերուած էր, առաջինը՝ երբ ռուսները ոստիկի պատերազմով քաղաքն առան, երկրորդ՝ Աջարացու կողոպտելու ժամանակ, երբ քաղաքը հիմնադրուած եղաւ, և երրորդ՝ մանտախտի ժամանակ, երբ ռուսը այն ամեն տները, ուր որ հիւանդութիւնը բուն էր զրել, կտրատեցով հրոյ ճարակ տուեց, որպէս զի ցաւի արմատը ջնջէ: Նոյնպէս Կարապետ արքեպիսկոպոսըն էլ երեք մարդ ուղարկեց զննելու քաղաքի և շրջակայ գտնառների զիւզերը: Ուղարկած գետնանները լիտ դարձան, և բարե համբաւ բերին տեղի մասին, տեղի գրութեան նկարներով, որը տեսան Բանգրատուի մօտ և շատ զովասանքներ լսեցին ցանկացած տեղի մասին: շուտով Բանգրատուը հրատարակեց հայոց ազգի ամեն մի գաղափարի մէջ, որ զարնան բացուելուն պէս պատրաստ լինին ճանապարհ ընկնելու:

Մինչդեռ կարնեցիք պատրաստութիւն տեսնելու ետեւիցն էին, անհոգ չէին նա և կարոցիք ու բալաղիզիք, որովհետեւ կարոցիք իրանց խնդրի համեմատ ստա-

ցան Փամբակին ու Զօրաղեալը, և բալաղիզիք Գեղարքունու կողմերը իւր շրջականերովը, ինչքան որ բաւական կրէին նոցա իրանց խաշնելով: Եւ քսան հազար տակի արքունիքից փոխ առան առանց տոկոսիքի հինգ տարուայ ընթացքում հատուցանելու սլաւմանով: Իսկ յոյները, որոնք Հայաստանի զանազան գաւառներում ցրուած էին վեց հարիւր տան չափ՝ Ծալկան ոտացան: Արովհետեւ զիւմիւշխանցի եօթանասուն տուն յոյներ Պառլիւլի արշաւանքների ժամանակ եկան անցան Արատտան և նոցա զլիաւորին, որի անունն էր Թօլօրի, լանճնուեցաւ բնակութեան տեղ ոլոտրաստել ամբողջ յոյն զաղթականութեան համար ուր և կամենալ Արատտանի մէջ: Եւ Արզումանի մէջ մի զգօն վաճառական Եանի անունով և նոցա աւագերէցը զործի նախաձեռնութիւնը լանճն առան: Իսկ բոլոր նոցա ժողովուրդը յօժարութեամբ ընդունում էին, ինչ որ նոքա սրուում էին ու հրամայում:

Կաթողիկ ժողովրդի մէջ մի փոքր տարաձայնութիւն ծագեցաւ ոչ թէ մնալու կամ գնալու խնդրի համար, վասնզի արդէն վաղուց նոցա յօժարութիւնը յայտնի էր, և այդ թողուած էր ամենքի ազատ կամքին, այլ տեղի ընտրութեան համար: Արովհետեւ երբ Արզումանի բաղմուտիւնը Ախալցխան ընտրեց որպէս բնակութեան յարմարագոյն տեղի, նոքա, որոնք նոցանից վաղօրօք զաղթել էին և դեռ Լոռի էին, պնդում էին, որ այնտեղ իսկ հիմնեն իրանց բնակութիւնը: Եւ երկար նամակազրութիւններից լիտու երկու կողմից էլ, վերջը նոքա սկսան զննել զանազան երկիրները՝ Լոռին, Զօրաղեալը և Փամբակը: Ընտրեցին Փամբակի Ղարաքիլիսէ աւանը Ղարսեցիների հետ այնտեղ բնակուելու և գնալով Թիֆլիզ՝ բոլոր Կարնեցի կաթողիկների անունով խնդիր տուին կառավարութեան Ղարաքիլիսէն իրանց տալու և պատասխան ոտացան, թէ կարնեցիներին տրուել է Ախալցխան, իսկ գուք եթէ կամենում էք կարող էք Փամբակ գնալ: Այն ժամանակ զրեցին նոքա իրանց վարդապետին և ժողովրդին և յորդորեցին, որ իրանց հետ Փամբակ գնան: Իսկ նոքա պատասխանեցին, թէ տեղութեան տուած խոտուածից լիտ անկարելի է իրերի փոփոխութիւնը: Երբ նոցա որսալու

յոյր կտրեցին՝ կէսը նոցանից Ախալցխան ընտրեցին և միւս կէսը մնաց տեղն ու տեղը տատանման մէջ:

Այսուամենայնիւ, որովհետեւ դժուար էր հալոյնի տունը և բնակութիւնը թողնել, մանաւանդ աղքատների համար, և շատերը ցանկութիւն ունէին, որ ռուսները չթողնէին օսմանցւոց գաւառները, և առհասարակ ռամիկները, որ անձանօթ էին քաղաքականութեան օրէնքներին՝ չէին հաւատում հաշտութեան և յետ դառնալու խօսքերին, և սնտի խօսքերին հաւատ ընծայելով պնդում էին թէ պատերազմը պէտք է նորոգուի ու ռուսը Արզումանից չպէտք է հեռանալ, որի համար մեծ աշխատութիւն պէտք եղաւ ամենքի խորհուրդը հաշտեցնելու և միևնոյն կէտի կանգնեցնելու ամենքին. միայն թէ ամեն մէկի կամքին թողնուեցաւ գնալը կամ մնալը, երկու դրութիւնն էլ պատկերացնելով նոցա առաջ, այն է թէ՛ օսմանցւոց իշխանութեան տակ մնալու համար՝ ինչեղէք այսքան դարեր կրած տառապանքները, իսկ զնացողները թող ՚ի նկատի ունենան և յաճն առնեն ըսկզբում բազմաթիւ նեղութիւններ, իսկ ապա մշտապէս անդորր խաղաղութիւն:

Այս բոլոր նախընթաց պատրաստութիւններից յետոյ 1830 թուի մայիսի կէսին մեծ աշխատութեամբ սկսուեցաւ ժողովրդեան դադթականութիւնը. վասն զի այդ տարին սովորութեան հակառակ անձրեւն ու ձիւնը ուշացաւ, այնպէս որ դաշտում կերակուր չէր ճարուում անասունների համար. և ձիւնից ու անձրեւից գոյացած ցեխը դեռ բոլոր ճանապարհները բռնած ունէր: Սակայն դադթով ժողովրդի բազմութեան նայելով բազմաթիւ սալերի կարելութիւն կար նոցա առաջ շարժելու համար. և տէրութիւնը իրաւունք չունէր շրջակայ գիւղեր քրիստոնեաներին ստիպել այդ պակասը լրացնելու մանաւանդ որ նոքա էլ ճանապարհ ընկնելու համար էին պատրաստուած, թէպէտ ցանկացողներին արդելոյ չկար օգնելու, որոնք բաւական նպատեցին դադթականների տեղափոխութեան: Այդ պատճառով Բանդրատեղը պատուէր ուղարկեց Ղարս, որ ամբողջ գաւառում ինչքան հայերի թէ թուրքերի սալեր կան՝ բոլորը Արզուման քչեն, որոնց բռնակալութեան համար Կարապետ արքեպիսկոպոսը սակարկեց զանթարին 80 դառու, և երեք մարդ մի

զանթար, թէպէտ յետոյ գինը սակասեց: Տէրութիւնը ևս իւր կողմից նպատու բաժանեց աղքատներին, իւրաքանչիւր տանը քսանուհինգ մանէթ թէ քաղաքացիներին և թէ գիւղացիներին, որից երրորդ մասը տուաւ ճանապարհորդութեան սկզբին, և մնացեալը խոտապուտ տալ վերջը. նմանապէս ճանապարհին իւրաքանչիւր բանակատեղը հասնելուն պէս՝ ալիւր և ցորեն բաշխուեցաւ. սակայն կաթովիկները փող ժողովեցին իրանց մէջ և բաժանեցին այն աղքատներին, որոնք մնացել էին տէրութեան տուած ցուցակից դուրս:

ճանապարհին իմ սխալմունք տեղի ունեցաւ, որ ամիսներով երկարացրեց այդ ճանապարհորդութիւնը. կարծելով, թէ պատրաստ սալերը բաւական չէին բոլոր ժողովրդին տանելու, հրամայուեցաւ, որ վարձաւոր սալերը ժողովրդին տանեն մինչև Ղարս, թողնեն այնտեղ ու իրանք յետ դառնան մնացեալներին տանելու: Սալերը հասան Ղարս, և որովհետեւ ժողովուրդը չէր սպասում սալերի գալուն՝ սալերը ցրւում էին իւրաքանչիւրը այս ու այն կողմ և ժողովուրդը ստիպուած էր մնալ գետինն. սորա հետեւանքը այն եղաւ, որ ժողովուրդը ծանր աղքատութեան ենթարկուեցաւ: Այլ այս ամեն պատրաստութիւնները կարգի գցելու համար մինչև որ քաղաքը բոլորովին կդատարկուէր, հայոց արքեպիսկոպոսը և կաթովիկների վարդապետը ստիպուած էին Բանդրատեղի հետ զրեթէ ամեն ժամ տեսնուիլ և կարևորը տնօրինել:

Այս ամենի հետ լուսաւորչական և կաթովիկ հայերը համաձայնութեամբ չարմար համարեցին ժողովրդի կողմից մի քանի դորձակալներ ուղարկել Ախալցխա, որ զնացողների համար բնակութեան տեղ պատրաստեն քաղաքում և գիւղերում. և ուղարկուեցան հայերից՝ Եաղճի օղի Պօղոս և մահտեսի Կարապետը, իսկ կաթովիկներից՝ Լալօղլու Յօհաննանը և նորա քեռորդի Էփրիկեան Դրիդօրը, զօրավարի վաւերական թղթով այնտեղի հրամանատարի անունը և մի ընծայական թղթով կաթովիկների կողմից քաղաքի ժողովրդի անունով. երբ նոցա ճանապարհ դրին՝ ժողովուրդն էլ սկսաւ ճանապարհ ընկնել:

Մայիսի 15-ին ժողովուրդը սկսաւ հեռանալ իւր սեպհականութիւնից՝ և մինչև յունիսի հինգը դատարկուեցաւ ամբողջ

Կարինը, Կարնայ շրջակայ գաւառը, Գերձանը, Թորթումը, վերին և ներքին Բասենը, Գէքմանը և Խնուսը, և խմբովին սղատաղէմ և համարձակ դնում էին իրանց ճանապարհը: Առ ամեն օր ժողովրդի ճանապարհ ընկնելիս՝ Բանդրատեղ մի մի վերակացու էր դնում հետները զինուորների խմբով, որ տանեն խողաղ և աներկիւղ հասցեն մի օրուայ ճանապարհ նշանակած տեղը: Գորա համար գործը մի փոքր ուշանում էր, որովհետեւ հարկաւոր էր այլ և այլ տեղերից դադթողների հաւաքել, ճանապարհ ընկնող տների հաշիւը պահել և ցուցակը զօրավարին հասցնել, որպէս զի նոցա բոլորի համար օրինաւոր կարգադրութիւն անէր և հրամայէր կարևոր զգուշութիւններ դորձ գնել, վասնզի բաւականին երկիւղալի էին աւագակաբարոյ քրդերի բնակութիւնները, որոնք հայաստանի բոլոր լեռնամէջերը զրաւած ունին, և առանց վախենալու բոլոր թագաւորների սպառնալիքներից անպատիժ դործում են ինչ որ ուզում են: Այսպիսի արկածների առաջն առնելու համար էին ահա այդ տեսակ զգուշութիւնները: Նոյն իսկ ինքը Բանդրատեղ զօրավարը չէր յանձն առնում անձամբ դուրս գնալ քաղաքից՝ իւրաքանչիւր օրուայ չունդների տեսնելու համար. այլ ինքը միայն սիրտ էր տալիս նոցա արի լինել մի փոքր ճանապարհի նեղութեանց դիմանալու՝ ապագայ հանգստեան չուսով: Այսքանն էլ մեծ քաջակրթութիւն էր մի այնպիսի ժողովրդի համար, որ յուսոյ և կասկածի մէջ շփոթուած տատանւում էր:

Գլուխ 4-րդ. Աշտնանց

(Վերջը հետեւել համարում)

ԽԵԼԱԳԱՐԸ

(Սարափեանի պատմութիւնը)

(Ջարուհականութիւն և վերջ *)

Այնուհետեւ ես դադարեցի այցելել Պետրոսի ընտանիքին: Յաւալի էր ինձ համար տեսնել նրան այդ վտանգաւոր կասկածի մէջ: Ասկզում էի, որ նա տանջվում է, որ նա իրան խաբված և վիրաւորված է համարում: Բայց աւելի վշտալի էր Մարթայի դրութիւնը: Նա,

(* Տես «Երձագանք» № 8, 9, 10.)

ՏԵՍԻԼ (Պատկեր Վ. Մարտինի)։

վաղ թէ ուշ, պէտք է հասկանար, պէտք է նկատէր շրջապատողների կասկածը: Տէր Աստուած, մտածում էի ես, այն ժամանակ ինչ կը պատահի նրան. կը դիմանայ արդեօք չարագուշակ փոթորիկին, թէ կընկճուի զժբաղդ անցեալի չիշատակների ներքոյ:

Ինձ վախեցնում էր Պետրոսի պարզ և անշեղ բնավորութիւնը, մանաւանդ նրա խոստաբարոյ մօր նախապաշարմունքը: Թող այդ մարդիկ լինէին խոհեմ, կը մոռանային ամեն ինչ, անուշադիր թողնելով չար մարդկանց ասածները: Բայց ցաւալին հէնց այն էր, որ նրանք չը գիտէին, թէ ինչ է մարդկային հոգու և սրտի օրէնքները:

— Ինչո՞ւ մեզ մոռացաք, — բռնեց ինձ Պետրոսը մի անգամ փողոցում, — ես ուզում եմ ձեզ շուտ շուտ իմ տանը տեսնել: Արի, հէնց հիմա գնանք:

Եւ նա ինձ ստիպեց հետեւել իրան: Ճաշի ժամանակ էր: Մարթան սեղանատանը զբաղված էր: Նրա սկեսուրը և մարդու քոյրը նրստած էին հիւրասենեակում: Ինձ տեսնելով, նրանք շփոթեցին իրարու մէջ, բայց և՛ ուրախութեամբ ընդունեցին:

Ներս մտաւ Մարթան և, ինձ բարեւելով, հրաւիրեց մեզ սեղանատուն: Ձը գիտեմ ինչո՞ւ, ես չէի կարողանում նրա երեսին ուղիղ նայել, կարծես, նրա առաջ մի բանով մեղաւոր էի: Երբ նա երեսը դարձնում էր սեղանից, միայն այն ժամանակ ես գիտում էի նրան, կամենալով գուշակել արդեօք մի բան հասկացրել են: Նրա դէմքը մի քիչ դեղնած էր, յօնքերի մէջտեղում երևում էր մի նոր խորշ: Նա սովորականից քիչ էր խօսում կամ բոլորովին չէր խօսում: Բայց այդ փոփոխութիւնը ես վերադրեցի ուրիշ պատճառի, երբ նկատեցի նրա իրանի անբնական ձևը...

Խօսակցութիւնը չէր կապվում: Ես շատ էի աշխատում Պետրոսին զբաղեցնել քաղաքային լուրերով: Սակայն մի թեթեւ շշուկ, մի որևէ շարժում կնոջ կողմից խլում էր նրա ուշադրութիւնը, և իմ խօսքս կիսատ էր մնում: Դրութիւնս փափուկ էր, զղջում էի այնտեղ գտնուելուս համար: Չար կասկածը մի անգամ թափանցել էր նրանց սիրտը, և այնտեղ կատարում էր իւր գործը: Կարող էր Մարթայից անցնալ մնալ այդ կասկածը: Պատահեց մի շատ սովորական դէպք: Մարթան պիտէները ծառային տալիս, ջանկարձ ձեռքից գցեց չատակի վրայ: Դա մի հասարակ անփութութիւն էր: Նա շփոթուած ոտքի թռաւ և գոռոտովեց: Պետրոսը բնագոյումով տեղիցը վեր կացաւ: Նրա աչքի քոյրը մի ճիշտ արձակեց և նույնպէս թը-

ռաւ տեսիլը: Իսկ մայրը, աչքերը գէպի վեր բարձրացնելով, հառաչեց: Նրա շրթունքների շարժումից հասկանալի էր, որ նա մտքում աղօթում է: Մարթան սաստիկ վախից դողում էր: Ամենքը իրանց հայեացքը յառել էին նրա երեսին, իսկ նրա հոգին ճնշվում էր այդ ընդհանուր հայեացքի ցուրտ, ինչպէս մի երկաթեայ սեղմիչի ներքոյ: Յետոյ նա սկսեց կոտրված ափսէները հաւաքել:

Լուսնութեամբ սկսուած ճաշը, լուսնութեամբ էլ վերջացաւ: Ես շտապեցի ազատվել այդ անխորշ տեսարանի ծանր սպաւորութիւնից:

Նոյն օրը երեկոցեան ես գնացի Սերգօյի մօտ: Նրա մայրը, ձեռները կրճիին ծալած, նստած էր թախտի վրայ: Խեղճ կինը լալիս էր: Ինձ տեսնելիս, շփոթվեց: Անմիջապէս Սերգօյին կանչեցի միւս սենեակ և պատմեցի նրան կասկածս և երկիւղս:

— Այո, — ասաց նա, — փեսաս ամեն բան իմացել է, չը գիտեմ ով է պատմել նրան:

— Թող անիծվի՛ այն չար լեզուն, — դուչեցի ես չուզված, — բայց այդ չէ կարեւորը: Այժմ հարկաւոր է մի բան անել: պէտք է այդ վատ կասկածը արմատախիլ անել թէ Պետրոսի և թէ նրա մօր ու բոլոր սրտից, եթէ ոչ — Մարթային վտանգ է սպառնում:

— Այո, վտանգ է սպառնում, գիտեմ, նրանք կարծում են, թէ Մարթան հիմա էլ խելագար է: չը գիտէք ինչքեր են խօսում: Անցեալ օրը ես ինքս ականջովս լսեցի Մարթայի սկեսրոյ խօսքը: «սեանաբ այն օրը, որ Աստուծու պատիւը ոտք դրեց իմ տունը»: Դուք գիտէք, Պետրոսը այժմ Մարթային ոչ մի տեղ չի տանում, այն, ոչ մի տեղ, և հիւր էլ չի ընդունում: Ես պարմանում եմ, որ քեզ էլ հրաւիրում է: Իսկ մեզ հետ նա սկսել է բոլորովին կոպիտ վարվել: Հինգ օր առաջ մի դատարկ բանի համար նրա մայրը իմ մօրս մի կոպիտ չիշոց տուեց: Այժմ խեղճ կինը չի հարձակվում այնտեղ գնալ: Ամեն օր նստած լաց է լինում:

— Իսկ Մարթան, նա զոհն է իւր շրջապատողների կասկածը:

— Զգում է և մէկէլ օրը ինձ գանգատվում էր: Այդ չիմարները մինչև անգամ վախենում են նրանից, զիջեր ոչ ոք չէ համարձակվում նրա հետ միայնակ մնալ: Նոյն իսկ Պետրոսը հանգիստ չէ մնում նրա հետ: Մարթան ասում է, որ երբեմն գիշերները նա մի քանի անգամ պարթնում է և զարմացած մտիկ անում չորս կողմը: Այդ վերջին օրերս Մարթան ինքն էլ հանգիստ չէ կարողանում քնել: Նրան թւում է, թէ ուզում են իրան սպանել: Նա շատ է վախենում:

— Ցաւալին այն է, — ասացի ես, — հոգով վըշտացած, — որ Մարթայի դրութիւնը... հասկանում էք...

— Այո, նա չլի է, — լրացրեց Սերգօն, — հինգ ամիս է արդէն:

— Այդ վիճակում շրջապատողների վարմունքը աւելի է սպառնում նրա հոգեկան առողջութեանը:

— Հասկանում եմ, բայց ասացէք, ինչ կարող ենք մենք անել:

— Դուք և ձեր մայրը պէտք է միշտ Մարթայի մօտ լինէք, աշխատէք, որքան կարելի է, հեռու պահել նրան այդ շրջանի կասկածից, մինչև որ տալնապը անցնի:

— Հեշտ է ասել... Այդ մարդիկ չեն ուզում մեր երեսն անգամ տեսնել, իսկ դուք ուզում էք մենք միշտ Մարթայի մօտ լինենք: Մայրըս քիչ է մնում խելագարվի աղջկայ կարօտութիւնը քաշելով, նա էլ չի փստահանում գնալ, իսկ ես ինքնասէր մարդ եմ, չեմ կարող այն սոգէտ գիւղացիների վիրավորանքը տանել...

Ես աշխատեցի այդ դուռը արարածին հա հոգել, թէ այդպիսի դէպքում նրա ինքնասիրութիւնը բոլորովին անտեղի է, թէ, չը նայելով վիրավորանքներին, նա պարտաւոր է պաշտպանել քոյրը սպառնացող փտանգից: Բայց նա մնաց անխախտ իւր ասածի վրայ:

Ես թքեցի և վշտացած հեռացաւ: Պարոններ, երկար կը լինի պատմել ձեզ այն բոլորը, ինչ որ այնուհետև կատարվեց: Ամէն բան ես իմանում էի Մարթայի կեանքից, մերթ ինքս տեսնելով, մերթ Սերգօյից լսելով: Պետրոսը, իւր խոստաբարոյ մօր կամքով, ամբողջ օրը Մարթային պահում էր տանը փակված, չը նայելով, որ չլի կնոջ համար ազատ օդը և դրօսանքը անհրաժեշտ էին:

Մի օր Մարթան վշտացած հարցնում է սկեսրից ինչո՞ւ նա նրա եղբօր և մօր հետ լաւ չէ վարվում, ինչո՞ւ չէ ուզում, որ նրանք այցելեն: Կոպիտ և գոհնիկ պառաւ պատասխանում է, թէ նրա մայրը և եղբայրը յաւիտեան չը պէտք է ոտք դնեն իւր տունը:

— Ինչո՞ւ, — հարցնում է Մարթան: — Քեզանից հարցրու ինչու, նրանք իմ որդուն անբարոյացրել են:

Յետոյ պառաւ ամեն ինչ պատմում է նրան և իւր խօսքը վերջացնում է:

— Դու խելագար ես: Մարթան ուշաթափվում է և ընկնում: Այն օրից նրան տիրում է մի ծանր տրամութիւն: որ այլ ևս չէ բաժանվում նրանից: Մութ կերպով զարթնում է նրա ուղեղում տիրուր անցեալը, ապա հետզհետէ բարդվում են բոլոր

խառար չիշատակները: Մի անգամ հիւանդ եղած ուղեգր սկսում է նորից պղտորվել և մթնել:

Մի օր Պետրոսը դարձեալ ինձ յանդիմանեց փողոցում, որ աչլ ևս չեմ աչցելում: Ես նուրբ կերպով ակնարկեցի նրա ամուսնու անբնական դրութեան մասին:

—Ար դամ ձեր որդու կնուխքին,—ասացի ես ժպտալով:

—Իմ որդու,—կրկնեց նա,—Աստուած տաչ, նրա ձեռնիդ չաջող լինի:

Նա հառաչեց: Նա տանջվում էր հոգեպէս, և շատ ծանր էր տանջվում: Ես սկսեցի նրա հետ պարզ խօսել, կանխախնայել մի անգամ և եթ ջոց տաչ նրա կասկածի անհիմն լինելը: Նա դառն հեղինակեամբ լսում էր իմ ասածը: Նրա վրայ ոչ մի համոզիչ խօսք չէր ազդում: Նա զոչեց վշտացած ձայնով:

—Պարոն Սարաիեան, իմ կնոջ ցաւը դուք զիտէք, միայն դուք էլ իմացէք, թող աչգ զաղտնիքը մնաչ մեր մէջ:

—Արեղ էք իմ համեստութեանը հաւատալ բողորովին,—պատասխանեցի ես,—բայց, հաւատացէք նոյնպէս, որ ձեր կինը առողջ է, կատարեալապէս առողջ:

—Մարմնով շատ առողջ է, բայց աչս տեղը. . .

Նա ձեռք տարաւ ճակատին և, կրծքից մի խորը հոգոյ հանելով, գլուխը քաշ գցեց: Յետոյ շարունակեց.

—Երէկ երեկոցեան մայրս, եկեղեցուց դալիս, նրան ռոյորմի Աստուած է ասում: Մտիկ է տալիս մօրս երեսին խէթ խէթ և պատասխանում. «գուք ինձ ուզում էք սպանել»: Նա կասկածում է մեզ, նա կարծում է, որ քոյրս կամ մայրս թշնամացել են նրա հետ, անպատճառ ուզում են թունաւորել նրան: Նա չաչն էլ կասկածով է լսում, կերակուրներն էլ կտակածով է ուտում:

—Դուք ինքներդ առիթ էք տալիս աչգ կասկածին, դուք իպուր նրան հալածում էք,—ասացի ես վրդովուած:

Նա ձեռով մի շարժում արաւ և չուզված հեռալաւ:

Ես հետաքրքրութեան չէի կարողանում զսպել: Մի անգամ ևս զնայի Պետրոսի մօտ կէսօրից յետոյ:

Մարթայի չղութեան վերջին ամիսն էր, օր օրի վրայ սպասում էին կնոջ կեանքի խորհրդաւոր ժամերին:

Մայրը խնդրել, աղաչել էր, և նրան թուլ էին տուել աչգ օրը աղջկաչ մօտ լինել:

Պետրոսը իւր քրոջ ու մօր հետ նստած շր-

ջնջալով խօսում էին: Մարթան իւր մօր հետ միւս սենեակումն էին: Ընտանիքը, ես պղծացի աչցելութեանս մասին: Բայց Պետրոսը ինձ ընդունեց գրեթէ գրկաբաց, հրաւիրեց, քաւ սենեակը: Ես վճռել էի վերջին փորձն անել նրա կասկածը ցրելու: Խնդրեցի նրան գնել, աչժմ Մարթայի հետ վարվել շատ մեղմ և զոյշ, որովհետեւ օրերը տաղնապալի էին:

—Աչժմ մենք շատ զոյշ ենք, շատ զոյշ,—պատասխանեց նա,—երեխայի պէս ենք վարվում նրա հետ: Ինչ-որ ուզում է, անում ենք, ոչ մի բանում չենք հակառակում: Բայց նա միշտ զարմացած խէթ խէթ մտիկ է տալիս մեր երեսին և զլուխը շարժում:

Թէլի ժամանակ տմենքս միտսին էինք: Որքան փոխվել էր Մարթան վերջին ժամանակ. աչն, ես առաջին հաշուսք հապիւ նրան ճանաչեցի: Աչմարիտ է, Պետրոսը և նրա մայրն ու քոյրը շատ զոյշ և մեղմ էին վարվում նրա հետ, բայց աչգ աւելի սաստկացնում էր Մարթայի թախիծը և աւելի կասկածամիտ դարձնում նրան: Մի վաղրկեան նա նաչեց երեսիս, և աչգ թախալի աչքերի մէջ ես կարգացի նրա հոգեկան մորիկը: Մերթ նա շրթունքները սեղմում էր, երեսը չեւ դարձնում, մերթ նաչում էր մօր երեսին: Նրա ձեռները թեթեւակի զոզում էին: Մայրը աչքը չէր հեռացնում նրա երեսից: Իսկ միւսները, չը նաչելով իրանց զոուշութեանը, դարձեալ երբեմն բոթում էին միմեանց և զանազան նշաններով խօսում: Ոչ, սարսափելի հալածանք մի անգամ սկսուել էր, և որքան էլ փոխվէին ձեւերը, նա դարձեալ մնում էր հալածանք:

Աչգ օրուաչ խաչցելութիւնը վերջինը եղաւ: Մի շաբաթ անցած Մարթայի ճնդեան ժամերը հասան: Նա ազատվեց անփորձ, միւսն անգամ բժիշկի կարօտութիւն չէր եղել: Բայց հէնց աչգ լոպկից սկսուեց նրա զառն փորձը և վերջացաւ աչնապէս ուղալի. . .

Պարոններ, ով ծանօթ է կնոջ կեանքի հետ, հարկաւոր չէ նրան տուել, թէ նոյն իսկ ամենաչաջող ճնդից յետոյ որքան տաղնապալի է նրա վիճակը: Աչն, ամենաառողջ և ամենաամուր նետրդեր և ջղեր ունեցող կնոջ կեանքը աչգ ժամանակ ենթակաչ է փոխաղի:

Իսկ Մարթան... Կարծիք էր նրա հոգու վրայ չազդել տղէտ շրջապատողների աչն լուռ հալածանքը, որ շարունակվում էր աւելի ուժով: Փորձը շատ ծանր է լինում, որպէս զի նա անհետեանք մնար: Բաւական է լինում մի թուլ նշան, և աչա զուշակում է մօտալուտ կատաղութիւնը: Հէնց երկրորդ օրը, կարճեմ, երեկոցեան Մարթան ուժաթափվում է: Տա-

քութեան աստիճանը սկսում է արաղ արագ բարձրանալ: Նա սկսում է զառանցել: Մի սոփորական երեւոյթ նրա դրութեան մէջ զտնուող բոլոր կանանց համար... Բայց շրջապատողների ամրացած կասկածը աչգ զառանցանքը վերադրում է ոչ մարմնի տկարութեան, աչ հոգու հիւանդութեանը: Մի ամբողջ օր տեւում է զառանցանքը, և ողորմելին իւր բերանով պատմում է շրջապատողներին իւր տկուր անցեալի անչաչ մասն ևս: Յետոյ նա մի փոքր ուշքի է գալիս: Նա սկսում է անիճել իւր կեանքը, անիճել իւր շրջապատողներին, լաց լինել, զոուալ և զրդուած մի ապտակ է տալիս ամուսնուն. . .

Աչտեղ Սարաիեանը կանոյ առաւ: Մենք տակաւին ուշաղրութեամբ նաչում էինք նրա բերանին: Տիուր հառաչելուց յետոյ, նա շարունակեց.

Մնացեալը աչլ ևս չեմ պատմել: Կաւելացնեմ միայն, պարոններ, որ ճակատագիրը աւելի զուլով վերաբերվեց նորից յնորվածին: Մարթայի տաքութիւնը դարձեալ սաստկանում է, նա ամբողջ մարմնով, կարճեւ, սկսում է աչքովել: Բժիշկները չեն կարողանում օղնել: Իններորդ օրը խելագարը ապաւովում է տանջանքից, մահուան անկողնի մօտ լսելով իւր նորածին մանկան լացը. . .

ՃԻՐՎԵՆՁԵՂԻ

ՃԵՆՆԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԳՐԻ ԶԼՐԳԱՅՄԵՆ

Ա.

Դրի տեսակները. պատկերաղիր. նշանաղիր տառ. դրի և լեզուի միմեանց հետ ունեցած յարաբերութիւնը. դրի զօրութիւնը և աղղկութիւնը վալրենիների վրայ. դրի նշանաղութիւնը և նորա՝ քաղաքաղութեան մատուցած ծառայութիւնը:

Մարդկութեան շնորհում ընդունակութիւնները մէկն է՝ միտք արտաչաչտելու կարողութիւնն. աչս կարողութիւնն չոչժ նշանաւոր տեղ է բոնում մարդկաչին քաղաքակրթութեան չառաչաղիմութիւնն ընդլայնող պատճառների շարքում: Առանչ աչս կարողութեան հապիւ թէ նա զանազանութիւն աչլ կենդանիներից և հասնէր իւր զարդացման ներկաչ աստիճանին:

Իւր միտքն արտաչաչտելու համար մարդո

ունի չորս տեսակ միջոց՝ որոնք են. ա. նշանացի խօսակցութիւն, բ. պատկերներ, գ. բառեր և չ. գիր. սակայն սոցանից երկուսն միացնելով նշանացի խօսակցի և պատկերի ձևերով մարդկային ոգւոյ անմիջական արտադրութիւններն են. լեզուն և գիրն յառաջացել են հետադարձ ժամանակի ընթացքում և կապակցութեւն հազարաւոր տարիներ առաջ գոյութիւն ունեցող նշանների հետ:

Յայտնի է, որ մի որ և է առարկայ անձանց նշանով ներկայացնելու համար, ամենաբնական ճանապարհն է նորա ձևի պատկերացումն. ինչպէս որ նշանացի խօսակցութեան ժամանակ առարկաների ձևը գծագրվում է օդի մէջ, նոյնպէս և պէտք է գծագրուի մի որ և է ալ նիւթի վերայ, որպէս զի նոյնն հասկացուի մի ալ տեղ կամ յետագայ սերունդների ժամանակ: Այդ պատճառաւ և մարդկային սերունդն ամենից առաջ գործ է դրել այսպէս անուանեալ «պատկերային» այս գրից իւրաքանչիւրն ներկայացնում է մի որ և է առարկայի կամ էակի պատկերն: Սակայն երբ մարդկային լեզուն առաւել զարգացաւ և վերացական գաղափարների աստիճանին հասաւ, գիրն ևս չէր կարող այդ աստիճանի վերայ մնալ, որովհետեւ այդպիսով չէր կարող արտայայտել վերացական գաղափարներն, որ աներևոյթ լինելով՝ դժարել անկարելի էր: Ուստի և պատկերագիրն փոխուեցաւ պայմանական նշանների, որ սկզբում արտայայտում էր միայն ամբողջ բառեր, յետոյ սակաւ առ սակաւ լեզուի զարգացման հետեւելով՝ արտայայտում է լեզուի (բառերի) վանկերն և ապա հնչիւններն, և հաս իւրաքանչիւր հնչիւնն արտայայտող այդ պայմանական նշանների անուանում ենք «գիր», որոնք և կապում են իւրաքանչիւր զարգացած լեզուի «գիր» հետ:

Թէ և պատմապէս ապացուցանվում է, որ իւրաքանչիւր տառ կրում է իւր սկզբնական ձևի, այսինքն պատկերագրի հետքերն, սակայն այսօրուայ տառերն կորցրել են մեզ համար այդ պատմական նշանակութիւնը, վասն զի գրի մի սխտեմատիքական գծագրիների փոխարինւել տեղի է ունեցել նպատակաշարմար և կամաւոր պայմանադրութեամբ:

Մեր միտքն արտայայտելու համար ունեցած միջոցներից մեր փութագրեալները կարգաւորում է միւսներին և այդ պատճառաւ մտքի արտայայտումն ասելով սովորաբար հասկացվում է, որ այդ տեղի է ունենում բառերի միջնորդութեամբ:

Լեզուն և գիրն իւրեանց նպատակի վերաբերութեամբ մի աչքի ընկնող նմանութիւն ունին. լեզուն յառաջանում է շարացարում հնչիւն-

ների արտասանութեամբ և իւր նպատակն է հասկանալի լինել, գիրն յառաջանում է նոյնպէս որոշ շարքերի կազմակերպութեամբ, նոյնանման նպատակով: Գրքաթէ և միջոցներով տարբերվում են միմեանցից, վասն զի մէկն ներգործում է լսողութեան, իսկ միւսն տեսողութեան վերայ, սակայն մտքերի կապակցութեան օրէնքն երկուսի մօտ ևս միևնոյնն է:

Բայց սորանից իւրաքանչիւրն գոցանից ունի և իւր առաւելութիւններն. լեզուն իւր շուտափութ յատկութեամբ և գիւրութեամբ, գիրն տեսականութեամբ կամ յարատեւութեամբ:

Լեզուն և գիրն յարաբերում են միմեանց ուղիղ այնպէս, որպէս նկարչութիւնն ու երաժշտութիւնն են յարաբերում միմեանց. նկարներն մնում են երկար ժամանակի ընթացքում պահուած. այն ինչ ձայներն անցաւանում են խոսիչն: Հնչիւնն անցողական է ինչպէս ծովի ալիքն, արտաշնչելուց յետոյ նա արդէն պատկանում է անցեալին, միայն նորա չիւղղութիւնն է մնում ոգւոյ մէջ, այն ևս տատանման և անապահով գրութեան մէջ, այնպէս որ մտքի հոսանքի մէջ գոբա կարող են անցաւանալ: Այդ պատճառաւ և մարդս զարգանալով՝ պէտք է աշխատէր այդ հնչիւնն պինդ պահել և խօսքին լսելեայ չըջանից տեղափոխել տեսանելեայ շրջանն, այսպէս և յառաջացաւ գիրն և ինչպէս մի արաբացի մատենագիր ճշտութեամբ նկատում է՝ «գիրն է ձեռքի լեզուն»:

Գիրն ոչ ալ ինչ է, եթէ ոչ զձագրուած լեզու և այնպիսի հրաշալի ներգործութիւն ունի, որ վայրենի ժողովրդներն տալիս են գորան գերբնական ոյժ: Հնգվիներն, որոց համար անըմբռնելի էր, թէ ինչպէս եւրոպացիք կարողանում են ստացուած նամակից տեղեկանալ հեռու տեղեր պատահած դէպքերին, գրուած թուղթն գնում է ին իրանց ականջին, որպէսզի տեսնեն թէ արդեօք իւրեանք ևս մի բան կը հասկանան: *)

Ձատ վայրենիներ գրած թուղթը կոչում են «լսողութիւն»: Թէ ինչ անսպասելի ազ-

*) Մի Պերուացի գերի մի անգամ տեղեկանալով, որ իւր տարած նամակն մատնել էր տիրաջն իւր ճանապարհին կերած պողոտների քանակութիւնն (իրեն յանձնուած կողովի միջից), միւս անգամ միևնոյն յանձնարարութեան միջոցին, պողոտներն ուտելիս նամակը գնում է մի մեծ քարի տակ, հաստատ համոզուած լինելով, որ այժմ նամակը չտեսնելով իւր արարքն, ալ ևս չէր կարող մատնել իրեն: Տես Frid. Kopp. «Bilder und Schriften der vorzeit» հատ. I. էջ 54.

դեցութիւն ունի այն անձանց վերայ, որոնք բոլորովին մտապատկեր չունին դորա մասին, ամենապարզ կերպիւ կարելի է տեսնել անգղիացի գր. Մարտինի նկարագրութիւնից, որ Տօնգա կղզին էր ընկել: Այդ անձն 1806 թուին ցամաք ելած հայրենակիցներին մի նամակ է ուղարկում՝ նոցա զանազան խորհուրդներ տալիս և իւր ազատութիւնն լսնորում, սակայն նամակն ընկնում է կղզու վայրենի իշխանի ձեռքն:

Գր. Մարտինի պատմում է հետեւեալն. երբ նամակն իշխանի ձեռքն ընկաւ նա սկսեց դիտել նորան ամենաչն կողմից. բոլորովին անկարող լինելով այդ առարկայի հուշիւնն ըմբռնելու, նամակը տալիս է իւր մօտ եղած մի անգղիացու և պահանջում իմանալ թէ ինչ բան է այդ. սա թարգմանում է նամակի մի մասն, սակայն իշխանն զարմանալով թէ ինչպէս կարող է մի թղթի կտոր այդպիսի մտքեր հաղորդել, առնում է նամակն կրկին իւր ձեռքին և հետազօտում բաղձալի հայեացքով, սակայն գիրն ոչինչ չէ ասում նորան: Նա լուրթեամբ մտածում է մի քանի վայրկեան և կոչելով նամակի հեղինակին՝ հրամայում է մի բան գրել. գր. Մարտինի հարցման թէ ինչ պէտք է գրել. պատասխանում է իշխանն, «ինձ գրիր»: Գր. Մարտինի կատարում է այդ և իշխանն կանչել է տալիս մի ալ անգղիացու և հրամայում կարդալ. այդ միջոցին գր. Մարտինին կանգնեցնում են կռնակն դէպի անգղիացին և հայեացքն ալ կողմն ուղղուած, որպէս զի չլինի թէ նա նշանով մի բան հասկացնէ կարգացողին: Անգղիացին կարդում է իշխանի անունն, սա ապշած մնալով խլում է թղթի կտորն կարգացողի ձեռքից և ամեն կողմն շրջելով և ամեն գծերն մանրամասն քննելով՝ բացազանցում է վերջապէս. «սա ոչ ինձ է նմանում և ոչ մի ալ անձի, ուր ես իմ աչքերն, ուր իմ գլուխն, ուր ես ոտքերս, ինչպէս կարելի է իմանալ, որ այս ես եմ»: Եւ անհամբերութեամբ հրամայում է գր. Մարտինին ալ իրերի մասին գրել և կարգացնել է տալիս միւս անգղիացուն. այս գործողութիւնն տեւում է 3—4 ժամ և զբաղեցնում իշխանին ու իւր շրջապատողներին: Ապա իշխանն այդ գիւտով սկսում է կատակներ անել. նա պատմում է գր. Մարտինին իւր պալատի տիկնանց փոքրիկ սիրային արկածներն, որ գրում է թղթի վերայ և միւս անգղիացին կարդալով այդ թուղթն նոյն տիկնանքի մօտ, մեծ զարմանք ու ապշութիւն է պատճառում նոցա: Մի ալ անգամ նա գրել է տալիս մի ալ իշ-

խանի անունն, որ մի աչքով կոչը է լինում և կարգացող անգղիացուն անձանքով. երբ սա կարգում է գրած անունն, նա հարցնում է «այդ մարդն կոչը է թէ ոչ?»»:

Թէև այժմ գիրն սովորական երեքի կարգն անցնելով, մեզ համար այլ ևս մի արտաքին կարգի բան չէ, այնուամենայնիւ եթէ մի փոքր խորը մտածենք և ի նկատի առնենք դորա տուած անչափ օգուտներն՝ կարող ենք երևակայել, թէ որպիսի ծառայութիւն են մատուցել մարդկութեան՝ գիրն գտնող ազգերն—վասնզի ինչպէս իւր կարգին կ'ապացուցանենք անհատների ուժից վեր գործ է այդ:—Քաղաքակրթութեան և գրի զարգացումն այնպէս են կապակցուած միմեանց հետ, որ մէկն առանց միւսի գոյութիւն չէր կարող ունենալ. քաղաքակրթութեան հիմնաքարն է գիրն, իսկ առանց քաղաքակրթութեան չկայ գիր:

Եթէ հետազոտենք գրի զարգացման պատմութիւնն պանազան ազգերի, նա մանաւանդ Եգիպտացիների և Չինացիների մօտ, որոնք բոլորովին միմեանց հետ պատմական կապակցութեան մէջ չեն եղել, կտեսնենք մի զարմանալի նմանութիւն, որից կարելի է եզրակացնել, որ գրի կազմակերպութիւնն և զարգացումն չառաջ է ընթանում մարդկային ոգուց որոշ օրէնքների հիմանց վերայ: Գրի զարգացումն ցոյց է տալիս մարդկային ոգուց մի առանձին աստիճանն*): Գիրն աչքի լեզուն է, նա խօսքն ներկայացնում է տեսանելի նշաններով. ուրիշի ասածն փոխանակ ականջով լսելու, ըմբռնում ենք աչքի միջնորդութեամբ: Գրի մէջ կարելի է միմեանցից գանազանել երեք գործիչներ—փակտորներ—որոնք են, ա. խօսքն կամ հաղորդելու իրն, բ. տեսանելի նշանն կամ գրի արտաքին ձևն, գ. գրի ներքին ձևն կամ այն եղանակն, որով խօսքի արտաքին նշանակութիւնն է ըմբռնվում:

Գրի զարգացումն իբր մի ընդհանուր պատմական և հոգեբանական երևույթ, հիմնվում է առաւելագուէս լիզուի միշտ կատարելագործող ներքին ձևերի վերայ, մինչև որ դառնում է մի ներքին ալբուբեն: Տարբեր ազգերի գրերն ներկայացնում են նոյն իսկ գրի զարգացման աստիճաններն:

*) Տես «N. Wuttke: Geschichte der Schrift und der Schriftthums» հատ I. էջ 49:

**) «Առանց տառերի ամբողջ մարդկութիւն կրճար չաւտեանական մանկութեան մէջ», Տես. S. Wahl: Allgemeine Geschichte der morgenländischen Sprachen und Litteratur էջ 593.

Գիրն և լեզուն տարբերվում են նորանով, որ մէկն ենթադրում է խօսողի ներկայութիւնն, իսկ միւսն ժամանակակից և տարածական հեռադուրութիւնն գրողի և ընթերցողի մէջ: Այստեղից հետևում է, որ լեզուն խօսողից անբաժան լինելով՝ պահանջում է խօսողի ներկայութիւնն, իսկ գիրն ընդհանրական գրողից բոլորովին ազատ և տեղի գոյութիւն ունի:

Գրելու արուեստն է, որ գերազանց քան ամեն բերանացի աւանդութիւնն, կարելի է կացուցանում անցեալ ժամանակների պատմութիւնն ուսումնասիրել. գիրն է, որ դիւրացնում է մարդկութեան իմացութեան չառաջադիմութիւնն, դորա միջնորդութեամբ միայն կարողանում են գիտնական անձինք իւրեանց նախորդների հետազոտութեան վերայ չենուելով՝ իւրիանց տեսութեան սահմանն առաւել ևս ընդլայնել. գրի միջնորդութեամբ են միմեանցից հեռու գտանուող ազգերի գաղափարներն միմեանց հետ շփվում և օգտակար գիտերն շուտափոյթ տարածվում: Առանց դորա մարդկային քաղաքակրթութեան գործն շատ դանդաղ կերպիւ կ'առաջանար:

Գրի էութեան և նորա առ լեզուն ունեցած չարաբերութեան այս համառօտ տեսութիւնից յետոյ մի փոքր ընդարձակենք մեր ասելիքն՝ մարկային մտքի այլոց հաղորդելու միջոցների մասին: Ինչպէս տեսանք, այդ միջոցները հետևեալներն են. ա. նշանացի խօսակցութիւն, բ. լեզու և գ. գիրն իւր տեսականով:

Ի. 3.

ԱՅՊՅԻԿ—ԵՆԱ.

ՄԵՐ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԸ

Տ Ե Ս Ի Լ

(Նկար Վ. 3. Մարտէնսի):

(Տես պատկեր երես 168—169)

Նկարիչը նոյն բանաստեղծն է, բայց երբեմն, աւելի քան այդ—նա բանաստեղծին ողի ներշնչողն է: Ո՛րքան բանաստեղծութեանց նիւթ են դարձել և ասուկաւին պիտի դառնան Ռաֆայէլի հարսնայինը, Միքէլ Անջելօի «Վէրջին դարձումը», Լէօնարդօ-դա-Վինչիի «Վերնատան ընթրիքը» և այլն:

Ներկայ դէպքում մեր նկարիչ — բանաստեղծն իւր երաժշտական համար ընտրել է

սէրը, մարդկային գոյութեան սկիզբն ու վերջը կազմող տարրը, այն անշնչ կրակը, առանց որի ամեն բան մեռած է: Վինչի նոյն սէրն է, բառի ամենաբնագրական առմամբ:

Անսահման է մանաւանդ նորա սէրը դէպի զաւակը, այդ փոքրիկ էակը, այդ պատճէնը Ամօրի, այն փոքրիկ չարածձի աստուծոյ, որի նետերը և մեղրոտ են և թունաւոր—չէ՞ որ այդ քնքուշիկ արարածն է մատաղաշատ սիրող մօր ոսկի երազների տուարկան: Պարզ է ուրեմն նկարիչի ասելիքը: Նորա հերոսուհին դեռաշատ օրիորդ չէ, այլ նորապսակ մայր. ուստի և Ամօրը իւր կապարճը մի կողմ թողած, մանկան համբույր է դրոշմում այդ երջանիկ ու սիրող մօր շրթունքին:

3. Լ.

Զ Ա Ն Ա Զ Ա Ն

ՀԱՅԱՏԻՔԱԿԱՆ ՀԱՐԺՈՒՄՆԵՐ

Վերջերս յունական Քորիու կղզուն մէջ ժողովրդի մոլեռանդութիւնը աղետալի հետեւանքներ չառաջ բերաւ:

Հրեայ փոքր աղջիկ մը փողոցի մէջէն դողցուելով աներեւութացած էր. զինք փնտրելու համար եղան շատ ջանքեր, բայց ի վերջոյ իր դիակ միայն գտնուեցաւ հրէական թաղին տան մ'առջև, ուր տակաւին ոճրագործութեան թարմ հետքեր կերելէին:

Ասոր վրայ մի քանի յոյն մոլեռանդներ աղմուկ տարածեցին, թէ այդ խեղճ աղջիկ քրիստոնեայ մ'էր և թէ հրեաների Բաբբին գայն սպաննած էր, անոր արիւնով հրէական Զատիկ պատրաստելու համար: Այս լուրը բաւական էր ամբոխի կիրքը գրգռելու, որին հետեւեցան ցաւալի շարժումներ. խուժանք չարձակեցաւ հրէական թաղի վրայ, աչրեց մի քանի տուններ, սպաննեց երկու հոգի հրեաներէն, որոնք սարսափած տուններին մօտն փակուեցան: Մեծ Բաբբին ալ հազիւ կրցաւ ազատուել Խտալիայի հիւպատոսին միջամտութեամբ և այժմ անոր պաշտպանութեան տակ կը գտնուի: Յունական կառավարութիւնը այս դէպքերի վրայ զօրք չըրկեց կղզին, զինուորական շղթայի տակ առաւ հրէական թաղը՝ ամբոխէն պաշտպանելու համար: Սակայն ցարդ կիրքեր չեն հանգարտած, բոլոր հրեաներ այժմ սպառնալիքի տակ են, անոնցմէ ոչ մին կրնայ տունէն դուրս

ելնել առանց կուպիտանարգանքների կրելու: Ամբողջ ջանքեր կան: տակալին գինուորական օղակը կտրել անցնելու և Հրեաների տունները կողոպտելու ու այրելու. իր կատաղութիւնն անստիճանի հասած է: որ տունէն դուրս եկած խեղճ 80 տարեկան հրեայ պառաւ կին մը իսկ չարչարելով սկսաւ զուարճանալ: հրեայ գործաւորները որ չեն կրնար այս վիճակի մէջ աշխատիլ, սոված մնացեր են, իրենց թշուառութիւն կը ուստականաց. մի կնոջ տան սեմին վրայ հաւի մի քանի կաթիլ արիւն նշմարուելով ամբողջ բռնի կերպով ուզեց այդ տուն մտնել տեսնելու համար թէ ինչ է մորթուածն: Նոյն իսկ հրեաների վրայ կարեկցութիւն ցուցնող Յոյներն ալ կը թշնամանուին ամբոխէն: Ոմանք գրուածներ ալ տարածելով ժողովրդին մէջ, կաշխատին անոր մոլեւանդութիւն տալիս: Կան իսկ տաք պահել և ցեղի, կրօնի և առևտրական մրցութեան ատելութիւնն արծարծել:

Մայիս 15-ին հասած հեռագիր մը կիմացունէ, որ անգլիական նաւ մը և իտալական զրահաւոր մը փութացեր են կղզուն առջև հասնելու. կառավարութիւնը ազդու միջոցներ ձեռք առած է՝ քաղաքը պաշարման վիճակի մէջ դնելով: Նոր դատաւորներ ղրկուած են և կը յուսացուի թէ մօտ օրէն բարեկարգութիւնը հաստատուի և եղբունագործներ իրենց պատիժ գտնեն:

(Արտասահմանեան մի հաշ լրագրից)

Թէ ի՞նչպէ՞ս պէ՞տ է քննել այս մասին հետեւեալն են զրուստ առողջապահական մասնագէտ թերթերը: — Առողջ մարդիկ նախ և առաջ պէտք է այնպէս պառկեն, որ գլուխը մարմնի վերաբերմամբ 6—7 սանտիմէտրից բարձր չը լինի: Եթէ գլուխը բարձր է զրուստ, ուսերը ծովում են դէպի առաջ, կզակը թեքվում է դէպի կտրծքը, ձեռքերը ծավում են միջին կողմից և այս բոլորը պատճառ է լինում կուրծքի սեղմուելուն: Վերև մատնացող արած դիրքը օգնում է արեան բնական և ազատ շրջանառութեան, և թէ սիրտը, որպէս և թոքերը, սեղմուած չեն լինում իրանց զործունէութեան ժամանակ:

Զուի անդադարաւորութիւն արժէքը այն է, որ ձուն իւր մէջ պարունակում է սննդա-

րար նիւթեր, որոնք հաւասար են $2\frac{1}{2}$ մսխալ չափ մսին, և $1\frac{1}{2}$ բաժակ կովի կաթին: Զուերը շատ լաւ են մարսում և դեռ զիտութիւնը չէ ապացուցել, թէ կակուղ եփած (թերխաշ) ձուերն են աւելի հեշտ մարսվում, թէ պինդ եփուածները, միայն թէ հարկաւոր է, որ լաւ ծամեն:

Առողջութեանը պահպանելու գաղափարն այս է, ասում է ամերիկացի մի լրագիր. — «Չպէտք է շտապել, շատ չպէտք է ուտել, քաղցած չպէտք է մնալ. պէտք է աշխատել՝ թէ զիշերով և ցերեկով մաքուր օդ ծծել, անհրաժեշտ է բաւականաչափ քնել և հանգստանալ, ձեռք բերածից պակաս պիտի գործ դնել նեարդային ուժերից. պէտք է աշխատել հոգեկան լաւ տրամադրութեան մէջ լինել. պէտք է ազնիւ բաների վրայ մտածել և ոչ թէ խաչտառակ ու անպիտան բաների վրայ միտք յոգնեցնել. աշխատեցէք այնպէս, որպէս կանէր իւր պարտականութիւնը հասկացող մի մարդ, բայց ոչ այնքան, որ ձեր կազմուածքն ու ժառանգութիւնը: Զեղ հեռու պահեցէք

կրքերից ու յուզմունքներից, որովհետև շատ անգամ լուպէական բարկութիւնը ևս կարող է կորստաբեր հետեւանք ունենալ մարդու կազմուածքի վրայ. հաղորդակցութիւն ունեցէք առողջ մարդկանց հետ, վասնզի առողջութիւնն էլ վարակիչ է այնպէս, ինչպէս որ հիւանդութիւնը. ողջ աշխարհիս հոգսը դուք միք քաշիլ. ելլէք չպէտք է յուսահատուել. ամուսնացածները չպէտք է հակառակուեն իրանց կանանց. թաց ու սառը ոտքերով երբէք չպէտք է քնել. սառն առականներին չը պէտք է յենուել, կամ նստել դրանց վրայ. տանից դուրս դալուց առաջ պէտք է մի բան ուտել, իսկ եթէ ուտելու բան չկայ, լաւն այն է տանից իսկի չզուրս գալ. ֆիզիքական զօրեղ վարժութիւններից յետոյ վնաս է ձի նստելը. այդ դէպքերում աւելի լաւ է ոտով ման գալը. թէ ձեր ձայնը խանձուել է—խռպոտ է դարձել, ապա ուրեմն աշխատեցէք որքան կարելի է քիչ խօսել»:

Խմբագիր՝ ԱՌԿԱՐ ՅՈՎԱՆՆԻՍԵԱՆ
Տնօրէն՝ Ն. ՅԱՐՈՅ

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Մայիսի 24-ին վախճանուած ՅԱՎՈՐ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆԻ ամուսինը, մայրն ու եղբայրները յայտնում են իրանց ազգականներին և ծանօթներին, որ հանդուցեալի յուղարկաւորութեան հանդէսը տեղի կունենայ իր բնակարանից (Գանօվսկայա փողոց, տուն Սափարովի, № 20) դէպի Մողնու Ս. Գէորգ եկեղեցին՝ այսօր, մայիսի 26-ին, ժամը 10-ին առաւօտեան:

Կենդանական զրաւաճառանոցի հրատարակութեամբ տպագրվում է Գրիգորի Երզնկեանցի դասագիրքը «ԹՈՒՆԱՐԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ Ե ՕՐԻՆԱԿՆԵՐԻ» տարրական դասընթացք, առաջին և երկրորդ տարի:

ԱՐԱՐԱՏ
ԱՄՍԱԳԻՐ

Բաժանորդագին է 4 առ-լի

Հասցէն՝ Багратіональ Редакція
„Արարատ“.

ՀԱՅԵՐԷՆ-ՌՈՒՍԵՐԷՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

Մամուլի տակ է և մատակարարված եկող ամսուայ վերջին լոյս կը տեսնի վերջին- շեալ աշխատութիւնը: ՀԱՅԵՐԷՆ-ՌՈՒՍԵՐԷՆ ԲԱՌԱՐԱՐԸ արդի աշխարհաբար չեզուով բառարանէ, բաղկացած կը լինի 18—20 in 32° տպագրական թերթերից (576—640 երկրիւնեակ երես, մանր № 8 տառերով 43-տկան տող ամեն մի սիւ- նակը): Բառարանի յառաջաբանը կը լի- նի հայոց լեզուի քերականութեան համա- ռում սկզբունքները:

Բաժանորդագրութիւնը (Թիֆլիսի կենդր. գրալաճ, և նորա գործակալների միջնոր- դութեամբ: Թիֆլիսում մէկ բուրլի է, իսկ ճանապարհածախքը հետը 1 ր. 25 կ.: Լոյս տեսնելուց յետոյ «ՀԱՅԵՐԷՆ-ՌՈՒՍԵՐԷՆ ԲԱՌԱՐԱՐԸ» կ'արժէ երկու բուրլի:

Այժմս դուրս է եկել 23 թերթ: ՀԱ- ՅԵՐԷՆ-ՌՈՒՍԵՐԷՆ ԲԱՌԱՐԱՐԸ» աշխատա- սիրել է ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԱՂՈՒԲԵԱՆՅԸ, մի քա- նի մասնագէտների օգնութեամբ:

Բաժանորդագրութիւնը շարունակվում է
8

Թիֆլիզի հայոց հրատարակչական ըն- ակութեան հրատարակութեամբ լոյս տե- ւան հետեւեալ զրքոյկները.

1. Եօհաննա Սպիլի «Վարդ — Բէպին», գերմ. թարգ. Ի. Յ. գինն է 10 կոպէկ:

2. Կոմս Լ. Տարտուլի «Ատուած գիտէ արդարն ու մեղաւորը, բայց դատաստանը շուտ չի անում», թարգմ. Մ. Ա. գինն է 7 կոպէկ:

3. Գ. Վարդէլի «Հաւատարիմ Սափիտ- քին», հնդկական վէպ, գերմ. թարգմա- նեց Փ. Վարդանեան: Գինն է 10 կոպէկ:

Վաճառվում են կենդրոնական գրա- վաճառանոցում:

ՀԱՆԴԻՍ ԱՄՍՈՐԵԱՅ

ՔԱՐՈՅԱԿԱՆ-ՌՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ
ՍՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

Բաժանորդագինն է 10 ֆր. (4 — ֆլ.):

Հասցէն՝ Rédaction de la Revue
„HANTESS“, a Vienne (Autriche)

VII. Mechitharistengasse. 4.

ԿԵՆԴՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌԱՆՈՅՈՒՄ

ՎԱՃԱՌՎՈՒՄ ԵՆ Ի ՄԻՋԻ ԱՅԼՈՅ ՀԵՏԵԻԵԱԼ ՆՈՐ ԳՐԲԵՐԸ.

ԳԱՐԴԵԼԻ Յ., Ժամանակագրութիւն Հայոց, գ. 1 ու. 25 կ.

ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ Ա., Արեւոյդ և տաք սէր. պատկեր իրական կեանքից, գ. 30 կոպ.

ԼԵՌԵՆՅ, Բանաստեղծութիւններ, գ. 60 կ.

ՄԵԼԻՔ-ՉԱՀՆԱՋԱՐԵԱՆՅ, Հայ գիւղացու սև օրը, գ. 40 կ.

ՀԻԼԼԵՐ, Աւաղակներ, սղերգութիւն, թարգ. Փ. Վարդանեանցի, գ. 50 կ.

ՊՈԹՉԵԱՆՅ Պ., Բզդէ, վէպ, գ. 1 ու. 20 կ.

ՍԱՐԴԱՆԵԱՆՅ Լ., Այց Թիւրքաց Հայաստանին, գ. 60 կ.

ՍՄԱՅԼՍ Ս., Ինքնօգնութիւն. թարգ. Փ. Վարդանեանցի, գ. 1 ու. 50 կ.

ՐԱՖԳԻ, Մինը այսպէս, միւսը այնպէս, պատկերազարդ վէպ, գ. 1 ու.

ՓԱՓԱՋԵԱՆՅ, Խաթ — Սաբա (Հայ բոշաների կեանքից), գ. 15 կ.

ВЕРИГА. Переплетчикъ. Полное практическое руководство къ пере- плетному дѣлу. п. 1 р. 50 к.

ГАЛАНИНЪ, Письма къ матерямъ объ уходѣ за здоровымъ и больнымъ ребенкомъ. п. 1 р. 75 к.

ГАРИШИНЪ Всеволодъ, Разказы т. I, II и III. п. 3 р.

ГОШЕ, Руководство къ плодоводству для практиковъ. съ 700 политина- жами 3 ч. п. 12 р.

ЕЛАГИНЪ, Практическое птицеводство, Содерж. и разв. птицъ. п. 2 р.

НЕТЫКСЪ, Практический курсъ токарнаго искусства по дереву. п. 1 р. 50 к.

СМАЙЛЬСЪ, Умъ и Энергія (жизнь и трудъ). Характеристики изъ жи- зни великихъ людей. п. 1 р. 50 к.

Ճանապարհածախքը գնողների վրայ է:

Ոսկեայ մեդալ

ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ

ԲՕԶԱՐԶԵԱՆԻ

Ոսկեայ մեդալ

ԾԽԱԽՈՏԻ ԳՈՐԾԱՐԱՆԸ ԹԻՖԼԻՋՈՒՄ

Առաջարկում եմ պ. պ. ցանկացողներին ընտիր ծխախոտն և պապիրոս- ները իմ գործարանի, որ ունի ճաճկական և տեղական ընտիր և թարմ ծխախոտների սլաշար: Պատուէրները կատարվում են գործածողների ճա- շակի համեմատ և ճշտութեամբ: Իմ մաղաղինումս կան ծխելու համար ամենալաւ գործիքներ և առարկաներ: Ստար քաղաքներից ուտացուած պատուէրները կատարվում են անյապաղ:

Գործարանիս գլխաւոր մաղաղինը գտնվում է Դվորցովայեա փողոցում Թիֆլիզի ազնուականների բանկի, նախկին Արծրունու, քարվանսարայում: 24—28.

ՍՏՆԱՍՏՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆ

ՅԵՅՏԱԳԻՐ 1891—92 ՈՒՍՈՒՄՆԵՎԱՆ ՏԱՐՈՒՆ

ՍՏՆԱՍՏՐԵԱՆ ԳԻՋԵՐՈՅԻՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԸ ներկայ ուսումնական տարւան վերջը իւր անդրանիկ ընթացաւարտները Ազգին ընծայելէ յետոյ՝ առաջիկայ սեպտեմբերին կբանայ վերըստին հաջ մանուկներու առաջ իւր դռները, որոնք քանի մը տարիէ ի վեր փակուած էին տեղի անձկութեան պատճառաւ։ Վարժարանին համար սգալի դէպք մ'էր իւր հիմնադիր-Բարերարին վաղահաս մահը, սակայն Տեսչութիւնը լի մխիթարութեամբ կցատարարէ թէ մեծաշիշատակ Բարերարը իւր կտակով կատարելապէս ապահոված է իւր ձեռակերտին ապագան։

Վարժարանին ուսմանց ծրագիրը, որ կհամապատասխանէ Գերմանացոց Միջնակարգ Վարժարաններուն ծրագրին, կմնայ անփոփոխ, միայն թէ նախակրթական երկու ստորին դասարանները չեն բացուիր, որով վարժարանը կունենայ եօթնամեայ շրջան, այն է մէկ նախապատրաստական և վեց վարժարանական դասարաններ, իւրաքանչիւրը մէկ տարւան ընթացքով։

Աւանդելի ուսմունքներն են.

1. Արօն, 2. Հայերէն՝ Աշխարհարար և Գրարար, 3. Տաճկերէն, 4. Գերմաներէն, 5. Գաղիեր'ն, 6. Անգլիերէն (ֆրանսերէն), 7. Պատմութիւն, 8. Աշխարհագրութիւն, 9. Բնական գիտութիւն, 10. Ուրոյական գիտութիւն, 11. Գեղարվեստ, 12. Գրծադրութիւն, 13. Նրդ, 14. Գաշնակ և Զուռակ (ֆրանսերէն), 15. Մարմնամարզ և զործնական պարտպնութիւն, 16. Արհեստներ (ֆրանսերէն)։

Որովհետեւ Սանասարեան Վարժարանը նըպատակ ունի ոչ թէ միայն ընդհանուր կրթութիւն մատակարարել իւր խնամոց չանձնուած աշակերտներուն, այլ նաև ապրուստի որոշ միջոց տալ նոցամէ փափաքողներու ձեռքը, այդ պատճառաւ յատուկ ուշադրութիւն ընծայուած է արհեստական բաժնին, ուր առ աջժմ կաւանդուին երկաթագործութիւն և հիւսնութիւն իրեց ճիւղերով։ Իւրաքանչիւր երկաթագործ պարտաւոր է ուսանիլ դարբնութիւն, կոպրարարութիւն և (երկաթի) ճախարակագործութիւն, և իւրաքանչիւր հիւսն կահագործութիւն, ատաղճագործութիւն և (փայտի) ճախարակագործութիւն։

Աշակերտը կրնայ առնել կամաւոր առարկաներէն միայն մէկը, այսինքն՝ կամ Անգլիերէն, կամ Դաշնակ, կամ Զուռակ, կամ Երկաթագործութիւն և կամ հիւսնութիւն, իսկ

ընտրութիւնը կը կատարէ Տեսչութիւնը՝ ի նըկատի առնելով ճնողաց փափագը և աշակերտին ընդունակութիւնը։

Առաջիկայ վարժարանական տարեգլխին ընդունուելիք Ձրիավարժ աշակերտք արդէն ընտրուած են զանազան կողմերէ առաջարկեալ բազմաթիւ տղայոց մէջէն։

Թոշակաւոր աշակերտներ կընդունուին հետեւեալ պայմաններով.

1. Ընդունուելիք աշակերտը պէտք է լինի 10—12 տարեկան։
2. Ընդունուելիք աշակերտը առնուազն գիտնալու է հայերէն վարժ կարգալ և գրել և թուաբանութեան չորս գործողութիւնը։
3. Ընդունուելիք աշակերտը պէտք է բերէ իւր հետ ծննդեան ու մկրտութեան և պատուաստի ու առողջութեան վկայականներ, ինչպէս նաև Օսմանեան Բեւեռէի։
4. Իւրաքանչիւր աշակերտ պէտք է վճարէ.

Մասնակցութիւնը տարւոյ	5 Օսմ. անգլ.
Տարեկան վարձը	20 > >
Կամաւոր աշակերտի տարւոյ	5 > >

Ծան.—Մուտքի միանուագ տուրքը կը պարունակէ աշակերտին սկզբնական պիտոյից վերաբերեալ ծախքերը. տարեկան թոշակը՝ աշակերտին մնուողի, հազուադէպ, լուայքի և մաքրութեան, բժշկի ու դեղի, ուսման դասադրքերու և այլ ուսումնական պիտոյից ծախքերը, և կամաւոր աշակերտի տուրքը՝ ուսուցչի, գործէրի, նիւթի և դասադրքերու ծախքերը։

Աններև է թէ տարեկան թոշակի գումարը չի բաւեր ամբողջովին զոցելու աշակերտին բոլոր ծախքերը, այլ այդ պակասը կը լրացուի հոգելոյս հիմնադրի կողմէն։

5. Բոլոր վճարմունք պէտք է տեղի ունենան տարեգլխին (Սեպտեմբերի 1-էն մինչև 15), իսկ այն ճնողք, որոց համար այդ դժուար է, կրնան Տեսչութեան յատուկ դիմում ընկելով դիւրութիւն ստանալ երկու անգամէն վճարելու հետեւեալ կերպով. տարեկան թոշակի կէսը և կամաւոր առարկայի տուրքը, ինչպէս նաև մուտքի տուրքը և պահեստի գումարը՝ (Տես թիւ 6) Սեպտեմբեր 1-էն մինչև 15, իսկ տարեկան թոշակի միւս կէսը, ինչպէս նաև ամառնային արձակուրդի տուրքը՝ (Տես թիւ 8) մարտ 1-էն Մինչև 15։

6. Իւրաքանչիւր ճնողք պարտաւոր է՝ Վարժարանին չանձնել 3 Օսմ. անգլ. պահեստի գումար մը, որպէսզի անով հոգացուի նո-

րա զաւակին ճանապարհի ծախքը, երբ Տեսչութիւնը որեւէ պատճառաւ Վարժարանէն արձակէ զնա, և կամ ցոյց տալ անոր ի հարկին ետ ուղարկել նորա զաւակը՝ հոգալով ամեն ծախքերը։ Պահեստի գումարը ետ կը տրուի, երբ աշակերտը ելնէ Վարժարանէն։

7. Եթէ աշակերտը տարւան ընթացքին մէջ որեւէ պատճառաւ հանուի կամ բացակայ լինի Վարժարանէն, եղած վճարումները չեն կրնար ետ պահանջուիլ։
8. Ամառնային արձակուրդին, որ կը սկսի Յուլիսի կէսին և կը տևէ մինչև Սեպտեմբերի 15-ը, ճնողք, եթէ ուզեն, կարող են սուսն տանել իրենց զաւակները, բայց երթևեկութեան ծախքն ու հոգը իրենց վրայ է։ Իսկ Վարժարանը մնացող աշակերտք պարտաւոր են արձակուրդի երկու ամիսներուն համար վճարել 2 Օսմ. անգլ.։

Արձակուրդի ժամանակամիջոցին մէջ օգտուելութեան և շրջագաւութեանց միջոցաւ յատկապէս հոգ կը տարուի աշակերտաց մարմնական կազդուրման՝ առանց զանց ընելու նոցա ուսումնական զբաղումները։

Ծան.—1891—92 ուսումնական տարին առաջ ընդունուած աշակերտք ազատ են ամառնային արձակուրդի տուրքէն։

9. Աշակերտաց մուտքը տեղի կունենայ Սեպտեմբեր 1-էն մինչև 15-ը։ Աշակերտ տալ ցանկացող ճնողք կամ խնամակալք պէտք է կանխաւ բանակցին Տեսչութեան հետ, և նորա հաւանութիւնը առնելէ յետոյ ուղարկեն իրենց տղայքը։

ՏԵՍՉՈՒԹԻՒՆ ՍՏՆԱՍՏՐԵԱՆ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

ԿԻՆԻ, ԱՊՐԷԼ 1891

Վարժարանին վերաբերեալ նամակներ պէտք է ուղղուին

ԱՌ ՏԵՍՉՈՒԹԻՒՆ ՍՏՆԱՍՏՐԵԱՆ

ՎԱՐԺԱՐԱՆԻ

ԿԱՐԻՆ

ار ضر و مده سانسار يان مكتبه مطبوعه

Direction du Collège Sanassarian

Turquie d'Asie

ERZEROU